

СБ (АЛТ)

В-110

Эдун Эу

1954 № 5

АЛТАЙДЫН ТУУЛАРЫНДА

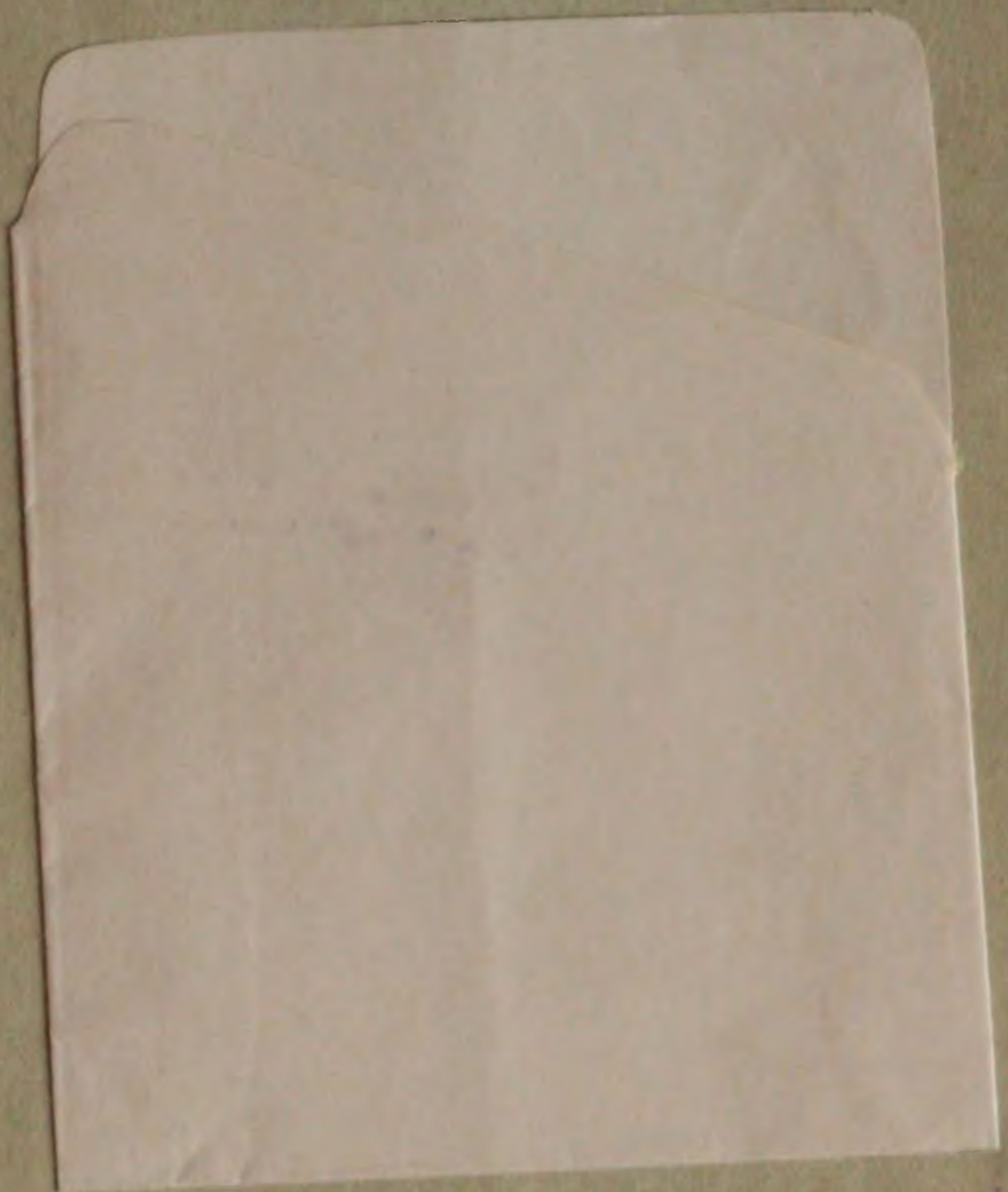
1954

5

ГОРНО-АЛТАЙСКИЙ
КНИЖНЫЙ ИЗДАТЕЛЬСТВО

1954

СБ (Алт)
В-110

ОБЛАСТЫНЪНЪ ЛИТЕРАТУРНЫЙ
ОБЪЕДИНЕНИЕННИНЪ ОРГАНЫ

✓ АЛТАЙДЫНЪ
ТУУЛАРЫНДА

№ 5

267-2

~~120005~~ ✓

Горно-Алтайская
общественная
БИБЛИОТЕКА.

ГОРНО-АЛТАЙСКИЙ
КНИЖНЫЙ ИЗДАТЕЛЬСТВО
1954

ӨЛҮМИ ЖОК АЛБАТЫ

(М. Бубенновтың „Ак кайың“ деп романынан алган үзүк)

Немецко-фашистский черүниң Москваны курчап, жуулап аларга амадап, 16 ноябрьда баштаган экинчи табарузын алты жүс километрге чөйилип барган бастыра түндүк фронтто туй согуп, токтодып салган болгон.

Бу да учуралда Гитлердинг планы бүтпей үзүлген...

Гитлеровецтердинг түндүк ударный группировказына ноябрьдын калганчы күндеринде Рогачевты, Клинди, Солнечегорскты жуулап аларга сүреен күч болгон, танковый черүлери дезе жүк ле Яхрома жаар эмеш өдүп алган.

Гитлеровецтердинг түштүк ударный группировказы, Туланы жуулап алып болбой салала, оны күнчыгыш жанынан эбирип барып, Сталиногорск ло Веневти жуулап алып алган. Ока сууга једип аларга сананган, је Каширадан түштүк жаар јети километр јерде оларды токтодып салган.

Гитлеровецтердинг болуш јетиретен төс группировказы жаңыс јерге узак турган кийининде Нара сууны бир канча јерден кечип чыкты, је ол ок јерине бистинг черүге оодо соктыртып алды.

Москваны курчап жуулап алары база да неме болбой калды.

Ичкерилеп турар өйдө, немецко-фашистский черүлер, күчи тыгынбас жуу-согушка кирип, көп улус өлтүрткен. Москваның жанындагы јалаңдарда күйүп ле оодылып калган жүстер тоолу танктар, орудиелер ле машиналар јаткан. Бежен мунган ажыра гитлеровецтер сөөгин мында ок артысты. Фронттың көп участокторында гитлеровецтер ичкерилебей, коруланып тургылады. Гитлердинг штабы Москваның жанында ичкерилеп турганы керегинде мактанып берип турган сводканы бербей

барды. Олор керектиг коомойлоно бергенин корон соокторго ло жаап турган карга жарбыгылап турды. Орус јеринин соокторы ичкерилеп өткөдий арга бербей туры деп, кыйгырышкылаган.

Је керек орус јеринин соогында эмес...

Күнбадыш фронттыг черүлери, өштүниг тоозы эки де, үч те катап көп болгонына көрбөй, советский орооннын төс городын корулап аларга качан да көрбөгөн турумкай болуп, чөрчөктөгидий чыдамкай болгондор. Олор кажы ла сөөм төрөл јерин тынын кысканбай атнерелү корулап тургандар. Олор улам сайын токтоду јоктог контратакага јалтанбай, коркыбай баргылап туратан. Олор бастыра Подмосковьени гитлеровский черүлердинг ле олордыг техниказынын (јүү-јепселининг) јаан сөөктөри эдип алган. Эмди күнбадыш фронттыг черүлери кату јуу-согуштарга тазыгып, бойларынын канча бар күчиле, анчадала флангтарда, өштүге удур јаан билдирүлү согулталар эдип турган.

Јаан удабай Москваныг алдында Гитлердинг черүзине база да согулта болотонын өштү сеспеген де.

Москваны курчап аларга кичеенип, немецко-фашистский ударный группировкалар, бойларынын өскө фронтына көрө, ыраак ичкерилеп келген, олор Кызыл Черүниг күчи чыгып барадыры, ондо белетеп алган кандый да стратегический черү јок деп иженип, бойларынын флангтарын јакшы тыгыдып албай туруп, черүзин бистинг черүниг согултазына удур тургузып берген.

20 ноябрьдаг ала, чикезинче айтса, немецтердинг ичкерилегенинег ала төртинчи күнде Верховный главнокомандующийдинг планы ла приказы аайынча Москваныг јанындагы фронтко терен (ыраак) тылдаг бистинг јагы резерв келип турды. Олорды, канча ла бар аргала чеберлеп, фронт јаар тартып турган. Карагуй тундерде пехоталу, танктарлу ла артиллериялу учы-куйузы јок эшелондор келип, Москваныг түштүк јанындагы иле эмес станцияларга токтоп, не немени түжүрип тургандар. Мынаг барар јерлерине тунде, туйка өткилеп тургандар. Түндүк фронттыг черүлери Москваныг јуугындагы јерлерди күүн-кайрал јок корулап турганча, өштүниг түндүк флангтагы группировказында, Дмитров ло Загорск райондордо, база түштүк флангтагы группировказында, Кашира ла Рязаньнынг түштүк јанындагы райондордо, јагы келген советский черүлер јуулып алган.

олор бистинг тылда јаткан героический албаты өштүни оодо согорго белетеп берген энг талдама јуучыл техникала јепсенип алган болгон. Јаңы келген черүлер столицанын түндүк те јанында төзөлип алган. Москванын јанындагы айалга кандый да коркушту болуп, онын јакшынак коручыларына күч те болгон болзо, је Сталин резерв черүлерди чеберлеп, оларды јуу-согушка кийдирбей турган. Өштүден өч алатан час јууктап келеткен.

Бистинг черүлердинг контрастунение керегинде бу күндерде Сталин көп сананган. Бу јакшы төзөлип ле белетенип алган контрастунениеле, Сталиннинг санаазыла болзо, сүреен аңылу бүдүмдү наступление болор учурлу болгон, мынын бажында бистинг черүлерге јаңыс та Москванын јанындагы өштүлерди оодо согор керек эмес, је ого түндүкте де, түштүкте де јаан ийде-күчтү согулта эдер керек болгон. Онойдордо, контрастунениенин темдектеп алган планын бүдүрип алза, Ада-Төрөл учун Улу јуунын баштапкы јылындагы калганчы јуучыл керектердинг бирүзи болор эди.

Советский Черү Москванын јанындагы јуу-согушта бистинг јенүнинг маанызын өрө көдүрип, оны онон ары Берлинге јетире апарар учурлу болгон...

Контрастунение керегинде сананып, оны баштайтан күнди көргүр шүүнип, Москванын јанындагы фронттыг башка-башка участокторында јуучыл айалгаларла бу күндерде Сталин бойы таныжып турган. Эмди Сталиннинг действующий черүге канча ла кире јуук болор күүни бар болгон.

Волоколамский шоссенин јанында турган јаан јуртта, бис коруланым турган јердинг ичкери алды јаар баратан јолдын јанында турган јаан таш туранын эжигининг үстинде чокум кызыл кресттү јаан эмес ак флагты Сталин көрүп ийген. Ол полевой армейский госпиталь болгон. Сталин кенетийин машинаны токтодып ийзин деген. Ол тоолу ла минуттыг бажында палатада болгон, ондо калганчы јуу-согушта шыркалаткан солдаттар јаткан.

Олор төрт кижиде болгон. Олор ончозы ортозыла кижиде өткөдий эдип јергелей тургузып койгон больничный ак орындарда баштары бүдүн стене јаар јаткылаган. Одоштой дезе, түштүк јаар јанында эки көзнөк турган — шыркалу улус баштарын өрө көдүрбей, шоссенин ол

жанында турган туралардыг үсти жаныла өдүп бараткан кыскалым күнди көргилеп жадатан.

Генералдарла, госпитальдыг начальнигиле база дежурный врачла кожо Верховный Главнокомандующий палатага кенетийин кирип келерде, шыркалу жаткан улус чочып, жүрексирей бердилер. Олор төртилези Сталинди, военный улус чылап, уткуур деп сананала. түк одеялордыг алдында бир уун кыймыктангылай берди, же олордыг жүк ле бирүзи, чамчазыныг алдыла төжин ле мойынын тагып койгон уул, жүк ле арайдаг көдүрилип, орынына отурып алды... Арткан үчүзи бойлорыныг күч жок болгондорын база катап билгиледи. Эмди олорго анчадала күч болуп билдирди. Олор кандый да уур-күчтерди сөс жоктон өткүрөтөндөр, же эмди Сталинди бут бажына туруп уткууп болбогонына ачуркангандарын олор жажырып болбоды: бирүзи тыг онтоп, үшкүрип ийди, экинчизи бажын жастыгына ла ары-бери булгап ийди, үчинчизи дезе, ачу-коронго чыдабай, тижин тиштенди...

Шыркалу улус токунабай барганын Сталин көрүп, биллип ийди.

Эжиктин жанындагы баштапкы ла орынныг жанына базып келеле, үнин эмеш бийиктеди, — Эзендер, нөкөрлөр, эзендер! — деди. Ол орында дезе, каткак, ырысту чырайлу жинт уул кайкап көрүп отурды. — Же менде, нөкөрлөр, слерге бир ле жаан сурак бар: слер амыр жадар учурлу... — деп, шыркалу улус оныла эзендешкен кийининде, Сталин сурады. — Чын, чын, слерге жадар керек. Бис кем жок, слердин алдаарда турар учурлу...

Орында отурган уулдыг алаатый бергени оныг курч боро көстөринег билдирип келди.

Каткак сабарларыла орыннан тудунып, — Мен эмеш отурайын, нөкөр Сталин, — деди. — Жадарга чек ле күүниме тийди. Төртинчи күн жадырым, ошкош...

— Же кем жок, отураар — деп, Сталин жөпсинди. — Мен көрзөм, слердин бажарды бу жуукта ла кайчылаган... Слер командир бе?

— Чын ондый! Гвардияныг лейтенанты...

— Обөкөг кем?

— Мурашов.

Сталин дежурный врач жаар көрди, онызы мендеп. Мурашовтыг чон эдине бир канча осколоктор кирген, экүзин башкүн алып салган, төртүзүн дезе катап опера-

ция эдерге јетире артызып койгон деп, айдып берди.

— Је, ондо јүргей ле! — деп, Мурашов сагыжы сергелег айдарда, онын алдында купукпас, бойынын јүрүминде, байла, омок јүретен јнит уул отуры деп, Сталин ол ок тарыйын билип ийди. — Карын да бек болорым, база не де болбос! Ол тушта мени јагыс ла бронебойный алар...

— Слер фронтко келгели удай берди бе, нөкөр Мурашов?

— Јуунын баштапкы ла күнинег ала, нөкөр Сталин!

— Стройдог баштапкы ла катап чыктаар ба?

— Чын ондый!

Сталин, орыннын бажынаг тудунып, сурады: — Слер меге мындый неме айдып беригер, нөкөр Мурашов, слерге јуу кандый өйдө күч болды?

— Баштапкы ла айда, нөкөр Сталин!

— Јарт. Эмди кандый?

Мурашов үшкүрип ийди, је каруузын күлүмзиренип берди:

— Јуулажарга эмди де јенгил эмес, мен оны јарт айдарым. Немецтердинг техниказы бистийинег эмди де ыраак ла күчтү. Немецтер Москвага јуук келгени база күч. Ондый да болзо, керек дезе бир де ай мынаг озогызына көрө, чик јок јенгил.

— Ондый да болзо, нениг учун јенгил?

— Баштапкызында, нөкөр Сталин, бис эмди алдындагызындый эмес... — деп, Мурашов каруузын берди. — Бистинг јуучылдар ол фашисттерди көзиле көргөн, олар кемдер болуп турганын олардыг керектеринег билип алган, бистинг ороонго не кезедип турганын јакшы, сүреен јакшы билгилеп алган... ончозы јуу-согушта күүн-кайрал јок, чугулчы болгылай берген. Оног улам кижиниг күчи де кожула бергендий. Слердинг айтканаар чын. көрмөс јуруктагыдый ла коркушту эмес деп, улус база билип алгандар. Фашистский черүнинг јендиртпези керегинде куучын ол тенексү чөрчөк, куру ла кей. Эмди бистеи фашистский олјочылар качып јат, качыжы да кандый! Бот оног до јенгил боло берген...

— Экинчизинде нениг учун? — деп, Сталин сурады.

— Экинчизинде дезе, эмди өштү де алдындагызындый эмес... — деп, Мурашов оног ары куучындады. — Кыскарта айтса, улусты јуулап, шок јетирери — јеткерлү керек деп, олар билип алган. Меге, нөкөр Сталин,

олјого алган улусла куучындажарга келишкен. Москва-ны удабас јуулап алар деп, олор бир ай мынаг озо бү-дүп тургандар, эмди дезе ол керегинде олор сананбай да јат...

— Керек дезе сананбай да јат па?

— Чын ондый!

Мурашовтын куучынын угуп, лейтенанттын куучы-нын кандый деп бодоп тургандарын билерге турган чы-лап. Сталин өскө дө солдаттар јаар көрүп турды.

— Мениг айтканым чын деп, бу уулдар айдып бе-рер — дейле, Мурашов палатадагы нөкөрлөри јаар кө-рүп сурады: — Мен чын айдадым ба, уулдар?

Коштой турган орында онг колын кестирип койгон, куп-куу чырайлу солдат јаткан. Сталин онын јанына ба-зып келерде, ол жүрексирей берди, је бу да өйдө онын чырайында бир эмеш кан көрүнбеди. Одеязынынг ая-дында төжинде јаткан сок-јагыс колы жүк ле эки-үч ка-тап кыймыктанып, тартылып ийди.

— Онызы чын, өштү сүреен кунураган... — деп, араай айтты.

Оныла коштой орында бажы тагышкычду солдат кыймык та јок јатты. — онын жүк ле оозы, канкак тум-чугы ла кара бороготтый көстөри ачык болды. Онын орынына Сталин јууктап келерин ол узак сакып јаткан, ырысту минутты сакып болбой ол керек дезе чылай да берген.

— Өштү тыркыража берди, оны эмди ле согор ке-рек... — деп, ол база айтты.

Сталин колыла жеңил жагып, бу шыркалу эки кижининг су-кадыгы керегинде куучындап берерге турган де-журный врачты токтодып ийди, — айтпаза да бу эки кижининг су-кадыгы коомой, олор стройдонг чек чыгып калганы јарт болды. Сталин бу улустын жүрегине түш-кен ачу-коронына, врачтын ундуп койгон ачу-коронына тийдирбей туйка араай үшкүрип ийеле, олор кайдаг келген, јууданг озо нени иштеген, олордын балдары бар ба, билези кандый јадыры, төрөөндөриненг письмо алып јат па, награда алар эдип јөптөгөн бө деп сурады...

... Төртинчи орында, стененин јанында, Юргин Мат-вей јатты. Ол бийик, канча-канча јастыктын үстинде, төжине јетире одеялоло жаап койгон јатты, ого базып келген Сталинди көрүп ийеле, чочып кайкаганына кый-гырып ийгедий бүдүмдү болды... Сталинниг палатага

кирип келгенин баштапкы ла катап көрүп ийгендий болды. Өскө солдаттарла куучындажып турарда, Юргинниг санаазы бойында жок болгон, ол жаңы ла билинип келген деп, Сталин билип ийди.

— Бу... слер бе? — деп, Юргин, изү тыныжын түрген тынып, сурады. — Бу... чын ба?

— Эйе, бу мен — деп, Сталин каруун берди.

Каткак жаактарында атрайып келген сагалду жерзимек-сары чырайы жаар, эднини изүзине мелтиреп калган көстөри жаар көрөлө, шыркалаткан кижиниң су-кадыгы коомой деп, Сталин билип ийди. Сталинниң көрүжи кенетийини кунукчыл боло берди, ол орынныг жанында турган отургушка, арыган кижичилеп, араай отурып алала, Юргинниң жастыгын араай жазап береле, сурады:

— Слерге күч пе?

Юргин Сталинге карууны жүк ле көзиле айтты: чын, ого өлүмле тартыжарга күч болуп турганын ол төгүндөп болбос, бу тартыжуда кем жеңер, кем жеңдиртерин ол билбес те...

— Чыдажаар ла — деп, Сталин айтты.

Берген жөпти угуп, бойына алынала, кирбигин араай түжүрип ийди, ол ок тарыйын Сталин ого жууктап алзын деп, көзиле имдеп сурады, Сталин оныг сурагын бүдүрип, эгейип аларда, шымыранып сурады:

— Түрген башталар ба?

Сталин сурагын билип ийеле, алдындагызынан жуук эгейип алала, база шымыранып айтты:

— Удабас ла башталар...

Шыркалаткан солдаттар жазылып, жакшы болзын деп күүнзейле, Сталин палатадан чыгып, дежурный врачтыг кабинетине кирди, көзнөктиниң жанына туруп, күнге мөңүндий мызылдап турган кышкы агаштарды көрүп, минут кире унчукпай турды. Оныг кийининде кайра көрбөй, кийининде турган дежурный врачтан сурады:

— Ол эзен артар ба?

Врач бурулу кижиниң үниндий үниле айтты:

— Бис жазыларына бир де иженбей жадыс...

Сталин, кенетийин кайра бололо, айтты:

— Слер иженер учурлу!

Оныг кийининде Сталин, токунабай, араай айтты:

— Өлүми жок албаты!

Эгиргери Сталин бистинг коруланып турган жердин

ичкери янында — Волоколамский шоссениг янында агашту төгдө болгон.

Мында үчинчи күн бир де табыш жок болгон. Жүк ле сүреен жеңилчек быркырууш өлөңниг чечегиндий кар араай айланыжып жаап турган; салкын жок то болгон болзо, озор жерге түжүп жадар жерин таппай тургандый айланыжып түшкиледи.

Сталин ле оны үдежип жүрген генералдар жаан эмес группала агаштыг күнбадыш янынан чыгып келдилер, оног ольха агаштыг жырааларын өткүре ыраак жерди көрүп алгадый аргалу болгон.

— Онойдордо, бу деревне Ленино бо? — деп сурап, түк меелейлү колын уулап ийерде, колы ольха агаштыг будагына тийип, онын карын кактап ийди. — Ондый — деп, каруузын угуп алала, — Ленино... — деп, база каттап айтты, онын кийининде кенетийин генералдар жаар кайра бурулала, — Бу деревне озо тушта не деп адалган? — деп сурады.

Коштой турган эки генерал жагыс өйдө бойларынын карталары жаар көргиледи, же озордын ичкери алдында турган деревне ондо жагыс ла атту болуп калды. Озордыг чырайларынан, озор бирүзи бирүзине түггей эмес те болзо, бойларынын билбезине ачурканганы түп-түггей көрүнди. Болужар болор бо деп иженип, генералдар Бородин жаар көргиледи, же дивизиянын командири дезе озордын оног сураарын ажындыра биллип, азу сагалын тартынып ийеле, бойы дезе ол ок өйдө Озеров жаар көрди. Же Озеров дезе, деревнениг алдындагы адын билбеген. Өскө улус билбезе де кем жок, же бойы Ленино деп деревнениг янына канча күнге туруп, онын адын билбегенине ачурканганына майор Озеров кенетийин кугара берди, бойына болуш бедреп, эбиреде турган солдаттар жаар көрди...

— Бир де кижин билбес пе? — деп, Сталин сурады.

Солдаттардын ортозында турган гвардиянын сержанты Лопухов, оны не де ийдип ийген чилеп, турган ла жерине түп-түс туруп алала, төжиндеги автоматты алдындагызынан да бийик эдип көдүрүп алды.

Андрейдинг онойып туруп алганын Сталин көрүп ийеле, оны биллип аларга тургандый токуналу көрө берди. Маскхалатту, куужантып та калган болзо, жараш, ырысту орус чырайлу, бийик сынду јнит уулдыг суркурап

турган кара көзинең ол нени де айдарга туры деп, Сталин билип алды.

— Слер билереер бе? — деп. Сталин Лопуховты сурады.

Андрей бир алтам ичкери басты.

— Билерим, нөкөр Верховный Главнокомандующий!

— Бу деревнениң азыйгы ады кандый болгон эди?

— Нөкөр Верховный Главнокомандующий, бу деревне азыйда Лупиха (алтайлап — Сабалган) деп адалган, — бу минутта бир де туктурулбай айдып турганына сүүнип, жап-жарт айдып берди. — Айткан кижигвардияның сержанты Лопухов — деди.

Сталин база Андрей жаар бир алтап басты.

— Слер Ленинодоң бо, нөкөр Лопухов?

— Јок, мен оноң эмес, нөкөр Сталин!

— Оның азыйгы адын слер кайдаң билип жадаар?

— Бу јерде јаткан бир солдатка туштагам, нөкөр Сталин! Куучындажып отурала, бу деревнениң адын билерге јилбиркеп сурагам.

— Слер оны билерге не јилбиркедеер?

— Кандый бир учуралда керек болор бо деп, нөкөр Сталин!

Сталин билдирер-билдирбес күлүмзиренип ийди.

— Онойып эткенеер тегин болбоды — деп, Сталин сананып, араайа йтты. — Чын, бистинг јуучылдар нени де болзо, качан да болзо билер учурлу. Кандый ла учуралга билер керек. Онойдордо бу Лупиха ба? — деп, арткан да улус жаар көрүп куучындады. — Ады база жарамыкту... — Күнбадыш жаар бажыла кекип көргүзеле, үнин эмеш бийиктедип ийди. — Немецкий олјочылардың сабалганын борто ло берер керек. бойлорының кирлү колын Ленинниң ороонына јалтанбай көдүрген учун оларды күүн-кайрал јоктоң сабаар керек!

Сталин оның төжиндеги бинокльды алып көрөргө турала, ол ок тарыйын солдаттар жаар бурылды.

— Олорго мында јакшы једишкенин айдары да јок — деп, бойының јинт ле јакшы јуучыл бүдүмиле Сталинге сүреен јараган Лопухов жаар көрүп айтты. — Менин санаамла болзо, оларды алдындагызынанг да тың, бир де күүн-кайрал јогынанг согор керек. Ол керегинде слердинг, нөкөр гвардеец, санаагар кандый не?

«Смирно!» команда болгондо туратаң чылап, Андрей туруп алды.

— Нөкөр Верховный Главнокомандующий — деп, Андрей жап-жарт айтты, — бастыра гвардеецтер бу ач бөрүлөрдү кайра согор ой жеткен деп санангылайт! Бис жүк ле приказ сакып турыс!

— Чын сананып жадаар, нөкөр гвардеецтер, сүрекей чын! — деп, Сталин катуу айтты. — Чын, бу ангырап калган олжочыларды сүрөп ой жеткен, олар бистинг жерде жок болзын! Немецко-фашистский олжочылардыг Москвага экинчи катап табару эткени, баштапкызы чылап ок, бүтпей калды. Москваны курчап, жуулап аларга тургускан планы, самынныг көбүгү чилеп, бузула берди. Онызы биске де, немецкий олжочыларга да жарт... жүк ле оныг учун Гитлер Күнчыгыш фронттон жүре берген. Бойына соодоп жүрөтөн оромды ыраактаг талдап аларга сананып алган. Кача берген. Коркыган. Же ол каруузына турбай кайда да барбас. Каруузына бастыра эткен жаманы учун турар!

Катап ла бинокльди алып, Сталин кенетийин айтты:

— Шуурган болор.

Ончозы эбиреде аяктап көргиледи, олар Сталинле куучындажып турганча, калганчы минуттарда природада болгон кубулталарды ончозы кайкашты. Тенери бүркөлип, агаштар бороро берди, кар там ла тыгыда жаап, жалагнаг соок салкын сого берди... Ончозы эрик жоктонг билгилеп ийди: чын, удабас ла, база ла эмеш ой өтсө, Москваныг жанындагы бастыра жердинг үстиле тенериге жетире, бастыра ак-жарыктын үстиле токтодузы жок, ийделү орус шуурган бир уунда шуулап өдөр.

Л. Кокышев.

ЭНЕ

(К у у ч ы н)

I.

Эгир кирип браадарда, Быйанчы жанарга мендеди. «О-о, жайла, озогы күчим кайда барды не? Алдында сегис жүс снопты ойноп ло жүрүп буулап салатан эдим, эмди үч те жүс снопко терим ага берди» — деп, Быйанчы ачынып баратты.

Күски тымык, ару кейдег аштыг жыды жытанат. Күски ай једип келген. Је ондый да болзо, күндер айас, эгирлер жылу турган. Сууныг ол јанында, тымый берген бүкте, талтар јангыландыра эдип турды. Кезилбеген буудайлардыг ортозында бөднөлөр үн алыжат: «Батазын, јакшы-зын, бата-зын, јакшы-зын!»

Серүүн эзин Быйанчыныг чачын сыймай соголо, ашту кыра јаар уча берди. Кышка белетенип, аш тажыырга, уйкузына самарып жүрген чычкан, Быйанчыныг будына согулала, чыйкылдап, өлөңдөрдиг ортозына кире конды.

Кайран күс! Кажы ла тындуны азырап, быйанын јетиретен алтын-сары күс! Кичинек чычканды да кыйа көрбөй, үлүүзин берген. Эбиреде күски кеберин тартынып алган јалагдар ла серүүн тыныш. Је Быйанчы ол керегинде сананбай бараткан. Оныг санаазы өскө немелер керегинде: «Қапшай айылга једип, уй саап алар керек, печкеге от салып, чай кайнадар керек. Чай кайнадарга одын та артты, та јок.»

Быйанчы онойдо сананып, өзөккө жеткелекте, жылдыстар койылып, бойы бойлорыла имдеже бердилер. Жолдын жанында телеграфный столмолор араай күүлежип турды. Удабай ла Быйанчынын кийининде иштег жанып клееткен уулдардын каткызы ла кыстардын кожоңы угулды.

„Көк боочынын ар жанда
Көк жалалу бөрким калт.
Көк көзнөктү турада
Көркийим менин артып калт.
Ак боочынын ар жанда
Ак жалалу бөрким калт.
Ак көзнөктү турада
Көркийим менин артып калт...“

«Комсомольский бригаданын балдары эмтир — деп, Быйанчы сананала, базыдын түргендедип ийди. — Балдар иштег жанганча айылыма жетпегем, базыдым түрген ок эмтир а.»

— Ба-таа, эжебис, бу не жойу жаныш болгон бу? — деп, абрада аттын боожозын тудуп отурган түлкү бычкак бөрүктү Кудабай кыйгырды. — Бисти сакып алар керек болгон ине!

Абрада толтура уулдар ла кыстар, чур-чуманакка түшкен отургылады.

— Кайдагы жоргомды мнеле жанайын? Уй-сай эмдиге саалбаган, кижилерди качан сакыйт, кудай дезен база!

— Отурыгар, отурыгар! — балдар үн алыжып, Быйанчыны көп мойнотпой, эки уул оны өрө көдүрелсе, кыстардын ортозына отургузып ийди.

— Канча сноп бууладаар, эжебис? — дежип, кыстар үн алышты.

— Же-е кудай, менин эткеним ары ла турзын!

— Жо-о, жо-о, Кудабай! Сен эмеш араай желдирзең! — деген үн угулды.

— А, сулага семиреле, тоңышлап туруң ба, таңма, токтобойт не меге! — деп, Кудабай кокырлап баратты.

— Араай, араай, Кудабай! — дежип, абраның сеңзелгенине кыстар чыгырыжып отурдылар. — Ийдеңди чалдар бееге салбазаң!

— Менин ийдем ое ол? Суланың ийдези эмей! — деп, Кудабай кыстарга там ла өчөжип, чалдар беениң семис чамыштарын тал чыбыкла кычкайлап баратты.

Удабай ла деревнениг отторы суркуражып көрүнип келди.

— Эмтээстэиг комбайн келген эмтир! — деп, чуранынын үнин угуп ийеле, Чечек кыйгырды. — Уксагар, уксагар, Ваньканын үни. База аш кезижерге келген эмтир. Эмди иш бара-ар!

— Ванька, Ванька деп турала, баратан кижини эмтиринг. Былтыр Ванькадан үренип, комбайнёр болотом деп жүгүрип турала, арайдан арткан эдинг.

— Быйанчы эжебис, мен Кудабайла кожо жагыс бригадада иштебезим, кижини күнүң ле аңдып јат — деп, Чечектин чырайы кубулып, ыйлаардын бери јанында отурды.

— Көр, көр. эртедең ле качар эбин бедреп келди — Кудабай чалдар беени Быйанчынын эжигининг алдына токтодып, Чечекти там ла өчөштирип турды. — Качарга турбай база, канайып туры деп, слер оны?

— Ай-ай, а-ай! Сен балдарды көп ачындырба, учкан — Быйанчы арбанып, абрадан түшти.

— Озо јанган балдар уйыгарды саайла, оынды јарып салган болор — деп, уулдар ла кыстар айдыжала, чалдар беени камчылап, јелдирте бердилер.

II

Быйанчынын уур санаазынын көп сабазын бу каткырышкан, кокырлашкан омок уулдар ла кыстар таркадып, токунадып ийгенин Быйанчы сезип ийди. Ол сенектинг бозогозына отурып, јеңил тынып ийеле, балдардын кийининең ајыктап, олардын жагыраган кожоңын узак тындады. «Ээн турага незин кирер? Ыйлап јаткан эмчек балам бар эмес, чыдадып алган уулдарым үйде эмес, незин кирер?» — деп сананып, айылына кирер күүни де келбей турды.

Өзөктиң ол јанында карарып турган каскак кырдын ары јанынан ай араай өңөлөп карап ийди. Кырдаң деревнени бүркеп, көлөткөзи, ай бийиктеген сайын, там ла кыскарып баратты. Тымык оромдо МТС-тең келген Ваньканын чураназынын жүзүн-јүүр үни, Быйанчынын санаазын кезикте кырада јайканыжып турган буудайга экелип, је көп сабазында ыраак Украинада јууда өлгөн уулдарынын сөөгине апарып турды. Быйанчынын јаан уулы Майныс јууга 1942 јылда база ла мындый тымык энирде атанган. Эки јыл өткөн бажында, кышкы

шуурганду күнде Украинадан Майныс өлгөн деп бичик келген. Ол күн Ангчы жууга атанып барган күн болгон. Атанар алдында Ангчы, ыйлап турган энезин кучактай алаала, окшоп айткан: «Майныс акамның учун очин кем алатан? Ыйлаба. Ончобыс канайып ла өлүп каладыс эмеш. Жуу удабас токтой берер. Мен ойто жанып келеле тракторист болорым. Ол тушта айылду-журтту да болзо, кем жок. Эне, бис аш кезим божозо, Чечекле экү той эдерге сананганыс. Же эмди жуудан келзем эткейис. Сен мында ого база төрөөнзип жүрзег. Эзен-амыр жанып келзем, ол сенин келдинг болор ине».

Ангчы Венгрияда бир город учун согушта туружып турарда, төжине осколок тийген. Ангчының каны агып, өлүп браадала, жара кадып калган эриндериле шымыранып айткан: «Мени мында таштабагар, карындаштар. Менин сөөгимди бойымның советский жеримде жууп салыгар».

Ангчының кожо жуулашкан нөкөрлөрн, оның сөөгин Украинага тартып экелеле, төгнниг үстинде, чичке кайыгнын ла жоон барбак теректинг төзинде, жууп салгандар. Онон бери беш жыл ажа берген. «Бу корголжынды уур өйлөрдн мен канайып чыдажып өткүргем?» — деген суракты Быйанчы бойына канча ла катап сурап туратан. Быйанчыга жагыскан жадарга күч болгон, же ондый да болзо, бу өткөн жылдарда Быйанчы кышкыда соокко тонбогон, жайгыда изүге күйбеген. Колхоз кышкыда тартып берген одынды Быйанчы жаска жетире одураган. Маалазын салып чучурап жатканда, салдачы уулдар жерин келип сүрүп берет, школдын балдары десе картошказын бир ле күнге отургузып салат. Келин эдил аларга иженип жүрген кыс, Чечек те оны таштабай, кире чыга болужып жүрет. Беш жыл онойып ла өдүп калды. Кезикте Быйанчы аракыдан ичип алаала, чачын жулуп, айылын таштап ийеле, база берерге туратан. Онойып эдерге ол канча ла катап сананган, же эжиктег чыгып, эбиреде ажыктап, табышты тыгдап турала, барар күүни келбей, ойто үйге кирип, эжикти бектеп алып түжине ле ыйлап отуратан. «Ачу коронның жолына мени кандый неме божотпойт? Кем ол?» — деп, Быйанчы туразының ээн стелеринен сурап, каруузын таппай туратан. «Беш жылды толголып өткүрип салдым, мынан ары канайып жадарым? Күчим жылдыг ла сайын чыгып, кара бажым алсагыштаг кажайа берзе, не болорым?» Мындый санаа

Быйанчыга түнде уйку бербей, түште амыр бербей барды. Онойдо сананып, Быйанчы сенектин бозогозынан өрө турбай, айды ајыктап, унчукпай отурды. «Мен эмди кандый балдарымды азыраарга иштеп жадым? Иштебезем де меге кем адылар? Јайгыда жагыс уйымнын өлөнүн эдип аларым, картошкодон оролоп аларым. Меге ол до болор...»

Иштег жанала, клубка ойноорго бараткан балдардын кожоңы Быйанчынын санаазыи үзүп ийди:

Ак јалагла магтаган
Абра изи танылу.
Ак чазында бичилген
Айдышкан колы танылу...

Удабас ла Быйанчынын айылына балдар келер болор бо деп сананала, ол өрө туруп, чай кайнадарга мендеди.

Оды тарсылдап күйүп турган печкенин оозында оту-рарда, кем де эжик токулдатты.

— Эјебис, слерге письмо келген! — деп, почтальон эмегеннин уулчагы Борбыйак чичке үниле ээн туранын ичин торгултып ийди.

— Письмо кайдаг келген? — Быйанчы, чочып, кай-кай берди. — Азыраган балдарым, ага-карындаштарым бар эмес, сен өскө кижининг письмозын экелдинг эмеш пе, учкан?

— Слердинг, слердинг, эјебис, Москвадаг келген.

— Москвадаг меге кем письмо бичийтен? — Быйанчы там ла чочып, нени эдетенин билбей, кайкап, маг-зарыган бойынча, жагыс јерге айланыжып тура калды.

— Маралды туку боро улус Москвага үредүге үйде-жерде, слер үйде јок болгоныгар. Марал слерди улус-тан сураган, улус билбеген. Марал чийген эмтир ине.

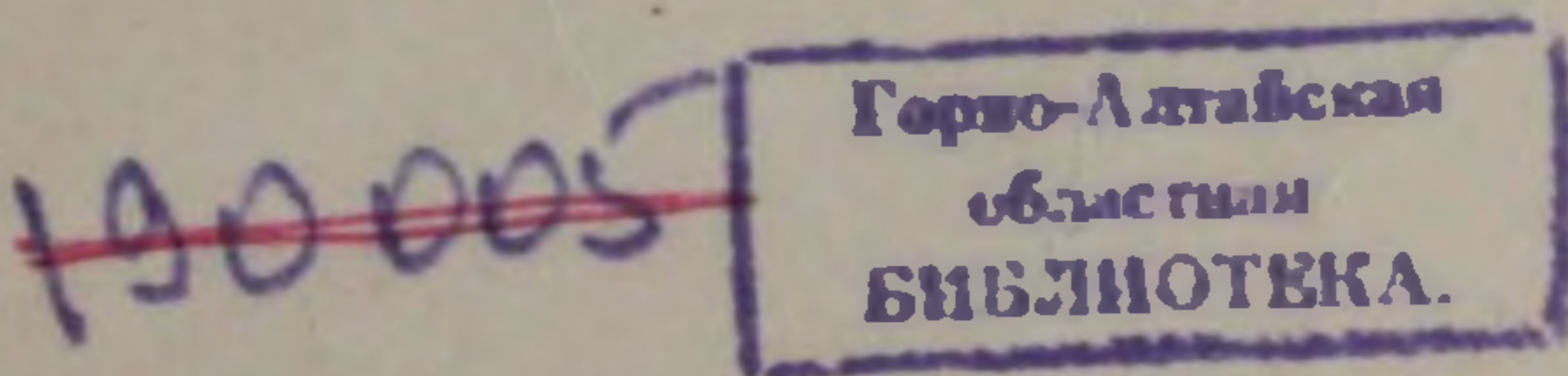
— Бата-а, балам, мен сеге нени сыйлайын? Капшай кычырзанг, балам, мен бичик билер эмезим!

Төрт толукту ак конвертти Борбыйак эптү сабарла-рыла јырта согуп ийеле, кажы ла сөсти үйелеп, кычыр-ды:

«Јакшы ба, ка-ру э-је-бис, Бы-йан-чы! оо-ру-бай, јак-шы ја-ды-гар ба? Ма-лы-гар-ды јуу-на-дып ал-ды-гар ба?..»

— Малыгарды эмес, маалагарды деп чийген болбой — деп, сабарларыла букваларды түртүп, кычырып јат-кан Борбыйакты түзедип, Быйанчы айтты.

Оног ары Марал бойынын жадын-јүрүмин бичип,

Москва керегинде, Ленинди көргөни керегинде бичиген эмтир. «Уредүни бождоло, инженер болуп алзам. Москвага кожо келип барарыбыс, эжебис! Балдар, алдындагы чылап ок, слердин айылыгарда жуулыжып турган болбогой. Мен слерден ыраак, кезикте эмеш кунугып та жадым» — деп, Марал письмозын бождоуп салган эмтир.

Быйанчы бу кичинек ак чаазындагы бичип салган сөстөрдү угуп турала, Майныс ла Анчынын письмолорун эске алынды. Олор бойлорынын жадын-жүрүмин база онойдо ок чийип, письмолорун эмеш кунугып жадыбыс деп божоткылайтан.

Борбыйак письмоны ыкчап жадып кычырып божотты. Быйанчы та ненин де учун ыйлай согуп ийеле, Борбыйактың терлеп калган магдайына окшоп, оны кучактай алды.

— Мен жанайын ба, эжебис, узак болдын деп энем адылар — Борбыйак Быйанчынын колынаг айрылып болбозын сезип, кыгзый берди.

— Отур, балам, отур, мен база сенин энег ине! Чеген ичеринг бе?

— Ичерим ле.

Быйанчы нени де сананып, унчукпай барды. Эмди беш жыл канайда өткөни Быйанчыга жарт. Бүгүн ол эки баланын энези эмес, бастыра журттыг ичиндеги балдардын энези болуп турганын билинди. Бу отурган терлеп калган Борбыйак, уйын саап салган кыстар, оны жойу бастыртпас Кудабай, кунугып письмо бичиген Марал ла келин эдип аларга сананган Чечек те Быйанчыны энезине бодогылап жүргенин, Быйанчы бүгүниги күнге жетире сеспеген. Олор жок болгон болзо, Быйанчы бир де күнди өткүрип болбос эди. Быйанчы беш жылды олордын шылтузында көп санааркабай да өткүрип салган, эмди де узак жүрер.

Столдын үстинде жаткан кичинек апагаш письмоны Быйанчы өлгөнчө жылытпас, алтынга да сатпас. Алтын сөстөрлү письмоны Быйанчыга кажы ла бала чийер, ол ого неден де баалу. Онын учун, Төрөли учун өлгөн эки жуучылдыг энезинин көзінде ачу-короннын жажы эмес, ырыстын жажы болды.

Быйанчы столдыг үстиндеги конвертке база катап энчейип келеле, карарып турган букваларды окшоп, шы-

мыранды: — «Үрен, балам, үрен. Удабас буудайды согуп алзабыс, талкан салып ийерис»...

III.

Күнчыгышта каа-жаа булуттар кызара берди. Эртең тура. Койу кулузундар, саргара берген кайыңдар ла бийик аш күнниң чыгарын сакыгылап, күн чыккалакта эмеш үргүлөп аларга тургандый, кыймык та жок тургылайт. Эбире тымык. Кей ару, же соок. Күнниң жаркыны одожындагы кырларга табарып ла ийерде, ончозынаң озо эртең турагы серүүн салкын ойгонды, ол буудайды ойгозып, алтын-сары чачын сыймап ойнойло, ойто ло тымый берди. Улус ишке келетен ойди сезип ийген күртүктөр үүриле тиркирежип, кырадаг өрө учуп чыгала, уйкудаг тургалак арка жаар учкылай берди.

Күн көрүнүп келди, же кобылар, кырлар ла агаштар үргүлегенче.

Буудайдын ортозыла өткөн жолло ишке келеткен балдардын кожоңы жыгырай ла берерде, ончозы ойгоно берди. Жеңил туманды бүркөнип алган кырлар кыстарла кожо кожондоп, кожоңнын жаңылгазын оноң ары турган тууларга бир де сөс төкпөй-чачпай ийп турдылар:

Ак жалагда жайканып,
Алказын ашкан ажыбыс.
Албатызын азыраган
Алтын ошкош ажыбыс...

Бүгүн Быйанчы кожо иштеген эмегендердең айрылып, балдарла кожо келди.

— Снопторды эмештең түжүр, эм тургуза аш арай чыкту — деп, Чечек атгарын машинага жегип жаткан Кудабайга айтты. — Айла, сен меге өнөтийин ле жаан-жаан, кижини буулап болбос сноптор таштап жадын.

— Жүрегим снопторло кожо түжүп калып турганда, уур болбой база! — Кудабай өткүн каткырып ийеле, ичкери жортты. Кыстар снопторды сыр жүгүрүккө буулап, буулалган снопторды жолдоң туура эптү таштап турдылар. Быйанчы бир снопты буулаганча Чечек үчүзүн буулап ийеле, төртинчи сноптың курын толгоп ийет.

Борбыйак ыйлап-сыктап жадып, ат айдайтан уулчакты беседкадаг түжүрөле, бойы отуруп алды. Эмди ол ама-томо сыгырып, аттарга араай базарга бербей, машинаның белине жетпей турган буттарын тырландадып баратты. Борбыйакка сүрдүрүп алган уулчак бир сноп-

тоң күүн-күч жок буулап салала, Борбыйактыг кызарып калган житкезине туда берип ийер күүни келип турды.

Түш жууктап келедерде, аттар амырайтан өйин сескилеп, кедерлеже бердилер. Суунын ол жанында, түс жерде, Ваньканын комбайны күркүрөп жүрди. Качан Кудабайдын аттары арып, ижи жылбай барганда, Кудабай бойына ачынып, эдер немезин таппай барат.

Кудабай аттарын откорып аларга агыдып ийеле, Быйанчынын буулаган снопторун бештег-бештег отургузыжарга кокырлаганча базып келди:

— Ба, слер кыстарды акалап салган эмезигер бе, эжебис!

— Оо, жайла, балам, эмди мен кыстарга кайдан жедижетен эдим — деп, Быйанчы, жайканып турган ашты аяктап турала, айтты.

Чечек кыстарла кожо снопторды жуун, кожондоп турды. Кыстардын кожонун Быйанчы тыгдап турала, эмди ле жаш болуп ойто кубулала, ологго бириге берер күүни келди.

...Кара суунын туманы
Кажуга качан чыккай не?
Кара туйук кабагы
Көксимнен качан чыккай не?..

деп, Чечектин кожондогон үни Быйанчы ла Кудабайдыг кулагына жарт угулып турды.

— Энебис, — деп, снопторды араай тургузып турала, Кудабай, кемзинип, Быйанчыга айтты: — Ашты жуу надып салала, кижиге алза кайдар? — Оног узак унчукпай турала, эрмектенди: — Анчы нөкөрим фронтко барала, өлүп калды. Онын эмди келетени бар эмес. Чечек оны сакып, чөккөп калды ошкош. Оны алза кайткай не? Слер кандый деп көрүп турыгар?

— Жараар. Чечек жакшы бала, экү жакшы журтаарыгар. — Алатам болзо, эрмек-сөсти эмдештейин угужар керек. Той эдетен күнди ажындыра жөптөжип, колхозты да, колхозчыларды да болушсын деп айдып салбаган да.

Кудабай Быйанчынын чике көргөн көстөрине удура көрүп болбой, эмеш кемзинип, күски аяс тегериле табышту чубажып бараткан турналарды аяктап, ичинде дезе күлүмзиренип турды.

Карыган турна үүринен артып калала, канаттарыла

чинези јок талбып, ачынчылу кыйгырып, јайнап баратты. Удабай ла јиит турналар оны өткүргилеп, калактажып, кыраныг үстине айланыжа бердилер. Карыган турна үүрине кожулып сүүнчилү кыйгырып ла ийерде, арткан турналар ойто ло чөйилижип алып, кыш түшпес түштүк ороондор јаар көндүгө бердилер.

— Ба-таа, көркий једер јерине јеткей не? — деп, Кудабай, турналардыг кийининег ајыктап, унчукпай турала, куучынды өскөртип айтты.

— Балдарына кожулып алган согында ол эмди једе бербей — деп, Быйанчы, Кудабайды ајыктап турала, каткырып ийди.

— Акыр, аттардыг амыражы јеткен. «Ефрейтор!» аттарды јегерге капшай экел! — деп, Кудабай бултартып, чичке комургайла, чычканныг ичин тастайта үрерге албаданып турган Борбыйакка кыйгырды.

Анна Гарф.

ПАВЕЛ КУЧИЯК

(Эске алынганан)

1936 жылда Москвадан ыраак жок, балдардын китепханаларын бичийтен писательдердин дачазы турган Пушкино деп журтта, мен Павел Васильевич Кучиякка баштапкы ла катап туштажып танышкам. Ол бийик сынду, таларкак, кара-күрөң, тегерик чырайлу. курч көстү кижиге болгон.

— Эзендер — деп, жоон үниле жакшыла жарда, ондун ийит кижинин үни ол кире жоон болгону мен кайрап сураккам.

Бүдүминен көрзө, оны жирме эки жаштан өтпөгөн деп көрөр, кийинде уксам, ол төртөн жаштан ажып калган эмтир.

Ол күн Кучияк дачадагы улус кийинетенинен башка — городской костюмду жүргөн, кара пиджаку, чамчазы тыгыш жакалу ла галстукту болгон. Онын чырайы жаар улам сайын көрөргө дө эп жок болгон: ол алаатып кемзинип туратан. Добчиннин айтканыла болзо, Кучияк туристтерди баштап жүрөтөн кокырчы, ойынчы, шулмус кижиге, эм көрзөбис — ондун эмес.

Сибирский писатель, Ада-Төрөл учун жуунун жылдарында өлгөн Николай Ефремович Добчин озогы, эмденги өйдө Алтай жеринде жокко жуук, кай-кожон керегинде куучындады:

— Павел Васильевич, кожондоп бередиң эмеш пе?

Кожондоп берерге турган кожонгы кемге учурланып кожондолотонун биске Кучияк озо баштап куучындап берди.

— Табыргы андайтан анчынын кожоңы. Анчынын мылтыгы уур. Мылтыкты шыйрага тургузып алала, чактырмазына от тудуп адар. Табыргы десе ары ла болзо, кыска куйругы элес ле эдер. Мылтыкты эптеп тургузып турганча ан десе жок. Анчы кай-кожоңын кожоңдогондо десе, табыргы ол кожоңды тындап, кулактарын кодүрүп алып, кыймык та жок турар.

Табыргы кандый болбогой, бис десе Кучияк кожоңдой ло берерде, бистиг ичкери алдыбыста отурган кижинин сөс жок кожоңын угуп, кыймык та жок отурдыбыс.

Кожоңнын үни өткүн эмес болгон. Угуп отурзан таштар алдыла шоркырап агып турган суунун табыжы, жаан боро чымылдын табыжы ла ого коштой комургайак деп өлө кушкаштын үни коштонып тургандый угулар.

Коштой турган айылдардаг чыккан улус, јалан ижинен јангылап келеткен колхозчылар бистиг чеденин јанына токтоп, кожоңды угуп турдылар:

— Бу кем?

— Бу не?

— Бу кандый кожоң?

Онын күүнин јандырбаска бис бир де унчукпадыс. Је кожоңды мактаган сөстөр угуларда ла Кучияктын сагыжы јарып, ол кемзинбей барды, каткырып, кокырлажа берди.

Айылдаш јаткан улустын јаш балазы ыйлады.

— Бис ого эмди ле кабай кожоңды кожоңдоп берерис — дейле, Кучияк отурган јеринен тура јүгүрди.

Бийик сынду, кара чырайлу кижии абрачакта отурган балала куучындажа берди. Јаан биленин адазы кижии, јаш балдарды соододып билетен Павел Васильевич, бала унчукпай барарда, катап ла кожоңдоды.

Ол јоон үниле кожоңдоордо, онын үни талтардын ла бөднөнүн үндери кожо чыгып тургандый угулды. Онын экиленип чыгып турган үни салкыннын күүлегениле, агаштардын шуулаганыла, суучактын шоркыраганыла үн алыжып тургандый болды.

Кожоңнын сөстөрүн биске Кучияк көчүрүп берди:

— Ыйлаба, балам, ыйлаба.

Ээлгир јаш агаш табарым,

Ыйлаба, балам, ыйлаба!

Кайыш кириш өрүп берерим,

Бек саадак бүктеп берерим.

Уч кырлу согоондо адарым.

Ыйлаба, балам, ыйлаба!
Чыйрак бутту койон адарым,
Эдин онын кайнадып берерим,
Койоннын мўнин ичеринг.
Уйукта, балам, уйукта,
Уйукта... уйукта...

Павел Васильевичтин ўни там ла араайлап, там ла угулбай барды. Талтар да унчукпайт, бөднө дө унчукпайт, онын ўни чек өскөлөнип, үргүлжиге тым турган жыш агаштый тымык боло берди.

Жүзүн-жүүрледе, коолодо кожондогон кожон бир де музыка жогынаг кожондолгон деп, улус кайкажа берген эди.

— Мен база онойып кожондоп көрөйин бе — деп, бистинг айылчыларыстыг бирүзи, радиотехника жанынаг тыг билетен кижиге, академик Шулейкин, айтты.

Ол тамагын жарыдып, жөткүрүп, терег тынып алала. «Риголетодон» герцогтын ариясын кожондоп, ого коштой сыгырып турды.

Бир минуттын бажында мандайындагы терди арлап, — Э-э, чаалда. Федот то болзо, өскө эмтир — деди.

Онын айтканына Добычин айтты:

— Эмди керек десе Алтайда да Павел Васильевичтен өскө бир де кижиге онойып кожондоп болбой жат.

Кожондоп болбогон академиктен тыг кемзине берген Кучияк айтты:

— Мениг ўним нениг учун ондый ўнгүр болуп турганын бойым да билбей жадым...

Шулейкин, күлүмзиренип, айтты:

— Нениг учун ондый болуп турганын не ле деп жартап айдарга жараар. Мен ол керегинде лекция кычырап эдим. Лекцияны мынайда баштаарым: кай-кожонды кожондогондо кижининг оозы ўнди жагыландыратан когус болуп жат, ого ўзеери, чыгып турган ўнди кижининг оозы жоонду, чичкелү эдип кубултып чыгаратан жер. Мындыг учуралдарда кижининг эриндери десе тамактаг чыгып турган ўнди жоондодып эмесе чичкерттип турат... — Шулейкин каткырды. — Мынайда ла оног ары айдып барарым. Мен оны студенттерге куучындаган болзом, бир часка жедер эди.

Кучияк жаар көрөлө, оног ары куучындады:

— Теория жеткил эмес, мениг нөкөрим, же агаштыг бүри эр жажына жажыл. Кожондоп берген учун быяным жетсин.

Чөрчөктөрдү кепке базып чыгарарга Павел Васильевичле кожо иштееристе «агаш бүүри эр жажына жажыл дегенин» мен сананып жүрөтөм.

Павел Васильевичле танышканынан ала тоолу күн өткөн кийининде онын түнгүр тудунып алып, кам болуп камдаган бијезин көргөм.

Кажы ла биједе бойынын ээжизи бар. Кучияктыг бијезинде база, онын акту бойынын жараш, эпчил ээжилери бар болгон. Жаан театрда балетте ойноп турган кезик улус Кучияктыг бијезин үрөнгилеп те алган. Кучияк чылап, эбирилгилеп турала, эки колды жайа тудуп, токтой түжеле. база ла катап эбирилер ордына, артисттер, күчтери чыгып, отура түжетендер.

Кижини каньла агып турган сууны кечире аттыг кылыла кечип турган кижини болуп, жалбак терассала базып баратканда көрөргө дө коркушту. Чын ла учы-түбү жок тамынын үстиле бараткандый болотон. Јер түбиндеги Эрлик бийдин үни жаркырап турганы ла каруузына учуккан кижинин тыркырап турган үни угулып тургандый. Тенери түбинде ак булуттардыг алдында ак-боро кастар калакташып турганы угулып тургандый¹.

Кучияк неин ле эткенде, ондо бир де чүм жок. јенги деп көрүнөтөн. Бу бир де күч эмес деп, билерге јилбиркеп турган улуска көргүзип, айдып берерге Кучияк кожонын, бијезин эмезе куучынын кажы ла өйдө токтодын ийерге белен болгон.

— Мен база катап көргүзип берерим.

— Мен ол керегинде эмди ле куучындап берерим... — дейтен.

Ол бойынын билгир эп-сүмезин бир де јажырбай айдып, бисле кожо ло каткырып туратан.

Биске. Павел Васильевичтин нөкөрлөрине, онын кожонын пленкага эмезе пластинкага бичип аларга келишпеген, онын искусствозы бойыла кожо өлүп, јадын калган.

Онын бијезин кинопленкага да соктырып аларга келишпеген, эмди онойып бијелейтен кижини, байла, бастыра Алтайдан табылбас.

Албаты ортодо искусство башталарда үлгер, музыка, таец бирүзи бирүзиле колболу болгон, оны ойнойтон.

---

¹ П. В. Кучияк бу бијезин «Терко чачак» деп чөрчөктө («Алтай чөрчөктөр» деп јуунтыда кепке базылган) бичиерге ченешкем.

кожондойтон бир ле кижини ончозын ла билер учурлу болгон.

— Кучияк жымжак, жоон үндү кожончы, билгир летын актёр. Алтай жеринде баштапкы ла драматург, чөрчөктөр жууп бичийтен этнограф болгон — деп, Добычин чын айткан.

Москвада отурала, алтай албатынын айдып турган чөрчөктөрүн канча-канча книгаларга жетире бичип алгандый болгон. Добычин оны чек жаратпаган.

— Ол чөрчөктөрдү көчүрөрдө озо слер бойыгар ол чөрчөктөрдү бойыгардыйынча билип аларга, карыган алтайлардын жадын-жүрүмиле таныжып, Алтайдын ару кейиле тынар учурлу. Чөрчөкти чөрчөкчилердин бойынан бичип алары — эң керектү неме ол — деп, Николай Ефимович меге айткан. — Кучияк эмди көндүгөн калган литератор, ондо бойынын бичийтен эп-сүмези. бойынын темиккени бар. Чөрчөкти чөрчөкчилердин бойынан угуп, сөс-сөзиле бичиирине Кучияк бойы да ченежер керек. Ол онын бойына да, биске де тузалу болор, чөрчөк чын ла албатынын чөрчөги болор.

Онойдо ло эрмектежип алганыс. 1936—37 жылдарда кышкыда Павел Васильевич бойы кайчылардын чөрчөктөрүн көп бичиир болды. 1937 жылда жайгыда дезе, мен Алтайга барала, ол чөрчөктөрдү база катап жазайла. олардын сырагай жакшызын талдап алар болдыбыс.

Онон өскө, бирме кире чөрчөкти литературный жанынан жазайла. балдарга керектү чөрчөктөрдүн жуунтызын белетеер болдыбыс.

Алтай жерине жорыктап жүреле, Кучияк көргөн-укканын чек ундубайтанын мен арыктап кайкагам. Бичиги жок албаты уккан немени ундубайтан, же бистинг өйдө ол чек жоголып калган.

Эки-үч күн кайлаган чөрчөкти Кучияк бир ле катап угуп алза, онын бир де сөзин ундубайтан. Улагашевтин кайлаганын Павел Васильевичтен өскө кем де бичип болбойтон. Улагашев чугулчы, ачынчаак, түргөн эрмектенер кижини болгон, онын айтканын катап сураза ачына берер, куучындап отурза өскө кижини ортозына кириштирбес. бир ле айтканын катап айдарга сүүбес өбөгөн болгон.

Бир катап Улагашев эгирдег ала эртен тура алты часка жетире үзүк жок кайлаган. Бу керек суунун жарында болгон. Карагуй түн, томоноктордон ло бөкөнөк-

төрдөң коруланып, ышталып јатсын деп, от одырып алганыс. Карангуйда Кучияк бичип болбогон.

Таң јарып ла келерде аттарды ээртейле, оноң ары барганыс — кырдагы боочылардың бирүзинде база бир чөрчөкчиге јолугар болуп эрмектешкенис, ол чөрчөкчи колхозтын малын жаңы одорго айдап бараткан, бисти сакыыр аргазы јок болгон.

Улагашевтинг былиназын дезе, бис Горно-Алтайскка једип келген тушта, Кучияк бир ай өткөн кийининде бичиген. Кийининде јартап көрөр болзо, бир де сөс ундулбай, ончозы бичилип калган эмтир.

Павел Васильевич Кучияк чадыр айылда чыккан. Оны Ийт-Кулак деп адаган. Сыргазына ийттинг түгин тагып салган јүретен. Оның ады ла ийттинг түги бу биленин балдарын өлтүрип турган казыр көрмөсти төгүндөйтөн учурлу болгон.

Јаш тужында оны Василий деп абыс крестеген, ол абыс оның кејегезин кезеле, Павел деп ат адап берген. Оноң улам ол Павел Васильевич болуп адалып барган.

Мен 1937 јылда Алтайга јүреле, Кучияктын чыккан айылы ошкош айылды көргөм: четтинг, кайыгнынг чобразыла јапкан чадыр айыл, эжиги јантык, очокту от, оның үстинде алгый, айылдың түнүгинде ыш чыгатын ачык бар. Мен ондый айылдарды јыш агаштын ортозында ла колхозтордо көргөм. Ондо олар улус јуртап јаткан тураларла коштой тургылаган.

— Айылдар карыган улуска керектү, анчадала јайгыда турада уйуктаарга олар изү дежет. От јокко эрикчил дежет, јабынтызы туйук, оны өткүре јылдыстар көрүнбөйт дежет — деп, меге айдып бердилер.

Эбиреде турган Алтайдың јаражы Советский јаннынг Алтайга экелген солынтылары, баштапкы алтай писательдинг кайкамчылу салым-јүрүми јаан романнын темазы болгодый эди. Кучияктын биографиязынынг кезик учуралдары карангуйдан јарыкка, эски јүрүмнен жаңы јүрүмге барар јолдо турган бурулталар ошкош болгон.

Мынаң ары бичийтен роман керегинде бис оныла көп катап куучындашканыс. Ол романды Адыјок деп адаарга шүүшкенис.

Бир катап, роман керегинде база катап куучын болордо, Кучияк тыныш тартынып, үшкүрип ијди.

— Слер не керегинде сананып үшкүрдөөр? — деп сурагам.

— Бир карыган өбөгөн санаама кирди, ол өбөгөн Алтайдын атту-чуулу кайчызы болгон. Онын ады Чийик Капраилов. Ол коомой божогон — деди.

Оны токтотпой жүргөн, энчиктирбей турган керекти Павел Васильевич өскө сөстөрлө улуркадып айдарын артыксынатан. Мен жаар көрбөй, туура көрүп, табыланып куучындана берди.

— Бу керек күскиде болгон, түн узун. Чийик жети күн үзүк жок Алтай-Куучын баатыр керегинде улу кожою кожондогон. Сегизинчи күнде адына минип алала, жанып бараткан. Көгөттинин боочызына чыгала, адынын ээрин алып жастык эделе, токумын өлөңгө жайып төжөк эделе, жада берген. Жети түнге уйуктаган! Көзүн жумуп ла ийерде, жер жайкана берген, таштар коскорылып, туудан күркүрөп түшкөн. Чийик тура жүгүрөле көргөжин агаштардын бажы жер жаар бөкөйгөн, тазылдары күн жаар көдүрилген; тегеридеги булуттар жерге түшкөн, жердеги тобрак тегериге чыккан.

Кызыл-жеерен атка минген Алтай-Куучын баатыр келеткен эмтир. Аттын кулактары көк тегерини эки жолло жолдоп барадыры, жалы ла куйругу жерди жалмап барадыры. Аттын көстөри — эки оттый, тумчугынан чыккан жалбыш көрүнөленип чөйилет.

Ак бөрүктү Алтай-Куучын ээрдин үстінде Кадын бажы туудый отурды. Баатырдын көстөринин ортозында одус үүр кой жадыры, ийиндеринин үстінде одус айгыр мал турды. Кара көстөри кандала берди, кызыл чырайы карагуйлай берди. Баатыр Чийик Капраиловко жуук жортып келеле, сурады:

— Менин жүрүмүм керегинде сен жети түн үзүк жок кожондодун ба?

Кайчы тилин кыймыктадып болбой, жаактары ачылбайт. Тыркырап, токумнын үстине тизеленип отура берди.

— Сенен сурап турум, мен керегинде сен жети түнге чөрчөк айттын ба? — деп, баатыр кизиреп турды.

— Эйе... ондый... — деп, Чийик карууну айланып болбой берди.

— Сен улуска төгүнеле калыраган, сенин кожонун төгүн болгон, менин энемди мактап кожондогон, менин адамнын ийде-күчи керегинде айткан, менин жалтанбай

эткен керектеримди мактаган, менин өштүлөрүмди шооткон. Менин уядым керегинде ненин учун айтпадыг? Менин жеңдирткенимди улустаг не жажырган? Саадак жок, ат жок, бөрүк жок, өдүк жок баатыр меге келгенин сен ундуп койдың? Ол жылагаш баатырдан качып, мен адамды таштагам, сагыжым ычкынгам. Жетен жети тууларды кубал эдип тепсен, жетен жети булунду талайды буттарымла балкашка колой тепсеп жүргөм. Коркуганым менин кара буурым үзүлө берген, болчок жүрегим арай ла үзүлбеген. Ол керегинде сен ненин учун бир де сөс айтпадыг? Чын керекти сен ненин учун жажырдыг?

Капраилов Чийик бажын бөкөйткөн. Онын сыкык көстөрүнөң жаш аккан.

Алтай-Куучын баатыр камчызын талайган...

Кайчынын сагыжы чыга берген. Онон ары не болгонун билбейт. Сагыжы бойынын айылына келген кийининде кирген. Адынын чылбырынаг тудунып алала, бозогоны алтап болбой тура калган. Уйи оны көрөлө,

— Сен канайда бердинг? — деп сураган.

— Меге Алтай-Куучын баатыр камчызын көдүргөн. Онын жүрүмин мен төгүндөп кожондогом. Жылагаш баатырдан качканын айтпай ундуп койгом.

Чийик Капраилов онон өскө бир де сөс айдып болбогон, жердег турар күүни келбеген. Кайчы отурган ла жерине өлүп калган.

— Алтай-Куучын мени тудала, бойынын кайыш камчызыла чыбыктаар болор деп коркыйдым. Роман бичийтени жеткерлү керек — деп айдып, Кучияк куучынын божотты.

— Алтай-Куучыннын айтканы аайынча чын бичизегер.

— Чийик Капраилов өлгөн кийининде, ол коркушту баатыр керегинде жүк ле төрт кижин: Ойгор Кыскаш, Сокор Каркой, аксак бутту коркок Кабак ла бистин таадабыс Шонкор куучындайтандар — деп, Кучияк кокырлаган.

— Слер Шонкордын балазынын уулы не.

— Кепке баскылабайт. Чек, кепке базып чыгаргылабайт — деп, Кучияк айткан.

Бойынын күүни айдып турганы аайынча ол бичиир аргазы жок болгон. Онын литературный ижи учун алып турган жалы ол тушта тогус кижилү билезинин сок-жаныс аргазы болгон.

1936–1937 жылдарда Алтайда писатель Кучияктын айалгазы уурлай берген. Алтайский литературный движениени ол туштагы башкараачылары Кучияктын сүрекей жакшы лирический стихтерин керек жок, тузазы жок, керек десе каршулу да деп жарлагандар. Онын азыйгы, бойы да качан да жажырбай турган керектери учун оны бурулап туратандар.

Ол бойынын романында да болгон керектерди жажырар күүни жок болгон. Же ол керегинде бичиирге жараар ба, керектү де болор бо?

1919 жылда крестү алтай кижиге — ол туштагы айда таныла — инородец Павел Кучиякты Колчактын черүзине Куйумнын сельский управазы мобилизовать эткен. «Обозниктин бийик жамызына тургускан» — деп ол кийининде айдатан.

Бойы билбей эткен жастыраны Кучияк бойынын ижиле, бойынын творчествозыла түзедип салган. 1920 жылда ол Кызыл Черүнин бөлүктөрине бойынын күүниле келип кирген, 1923 жылда жоктулардын комитединин качызы болгон, онын кийининде журтсоветтин президиумынын члени болгон...

1937 жылда, качан онын стихтери срус тилге көчүрилди турарда, Кучияк бойы десе Советский писательдердин Союзынын члени болуп калган тушта, онын бичигенин Туулу Алтайда кепке базып чыгарбай тургандар Москвада самодеятельностьтын көргүзүзүндө жакшы көргүзүлгөн «Чейнеш» деп пьесазын бир тушта алтай театрынын репертуарына чек алып салгандар. Ол эки жылдын туркунына Кучияк өскө улустын, бойын «чындык» писательдер деп жарлап турган улустын, коомой бичилген куучындарын түзедип, иштеп жаткан.

1936–1937 жылдарда уур материалый айалгада жүрүп, Кучияк алтай албатынын айткан чөрчөктөрүн бичип турган. Чөрчөк каршулу, чөрчөкти тудулу эткен деп Туулу Алтайда угулып турган. Кучияк бойынын албатызынын фольклорына, жадын-жүрүмине, историязына, этнографиязына творческий жилбиркегенин онын национализми деп айдыжатан. Онын азыйда болгон керегин, Колчактын черүзүндө обозник болгон эмей деп, база ла катап айдыжыл тургандар.

Бис бичиген чөрчөктөрибисти кепке базып чыгарарга белетеп турарыста, кажы ла чөрчөктин учун «эмдиги өйдөги» деп жартап туратан.

Алтай јеринде Кучияктаг онојдо некеп тургандар.

— Слер писательдердин союзыныг члени кижии ологорго јединдирбей, оморды бойыгардын кийинигердег ээчидер учурлу — деп, бир катап мен ого айттым.

Павел Васильевич сүрекей кызара берген. Ол сүрекей кемзинчек болгон, кезикте бойыныг эг кичинек кызычагынан Чечектег де кызаратан.

— Ондый болзо, бойыбыстыг книгабысты азийгы аайынча, чын чөрчөкчилер бойыныг чөрчөктөрин канайда баштайтан чылап, баштайлыктар — деп, учында ол, бажын силкип ијеле, айткан.

Чөрчөкти мынайда баштайтан деп, ол тушта мен оног бичип алгам:

«Шонкор таадак озо баштап бойыныг топшуурын мактайтан, оныг кийининде ыраактаг, чеберленип баатырларды сурайтан, бойыныг сагыжына кирбей турган учуралдарды табарга болушсын деп сурайтан.

Бис онојдо ок, Шонкор өбөгөн чилеп, чеберлеп, кичеенип баштайлык, бисле коомой учурал болбозын деп, чөрчөктө кожонды ундубайлык, кожогног сөсти чыгара таштабайлык.

Ол јенгүлердин табыжын бойыбыстыг кулагысла укпаныс, ол баатырларды бойыбыстыг көзибисле көрбөгөннис. Ол јакшынак өйдөг бери канча јүс јылдар өткөннин билбезибис, бистинг таадаларыбыстыг кожондоп айткан улустары кайда болгонын бис билбей јадыс.

Јагыс агаш төзинег
Јандап эткен топшуурым,
Јааду малдыг кылынаг
Кылдап эткен топшуурым!
Эки агаштыг төзинег
Ойып эткен топшуурым,
Эрјинениг кылынаг
Кылдап эткен топшуурым!
Јаан јурттыг ортодо
Јартап айткан эрмегим,
Элдин-јонныг ортодо
Эптеп айткан эрмегим!

Алтын тонду баатырлар, күлер тонду бөкөлөр! Бойыбыстыг күүнибисле слерди чочытпадыбыс, бойыбыстыг табысла топшуурга сабарларысла тийбедибис. Бис таадаларыбыстан, таадаларыбыстыг таадаларынан слердинг јенгүлер керегинде укканыс, эмди балдарыбыстыг балдары угарга күүнзегилейт. Эбиреде јаткан улус

ончозы жуулды. Эжелери балдарын тудунганча келдилер, тайакту карыгандар бойлары келди. Олор көстөрүн жумбай көргилеп, сурагылап турылар. олордын кулактары эмди чөрчөктөн өскөзүн укпайт та. Мындый суракка мойножорго жарабас. Атту-чуулу баатырлар! Бойыгардын алтын жеригерде амыр-энчү жаткылагар. Түнде мениг, кожончынын, түжине кирбегер, түште мениг бажымды слер керегинде санандырбагар. Меге, кожончыга, жаман этпегер. Албатыдан уккан чөрчөкти улуска кожондойдым».

Бу кире сөс жарлалбаган. Нениг учун дезе, балдарга керектү чөрчөктөрдиг книгазын чөрчөктөн баштайла, чөрчөклө божотсо ончозынаг артык болор деп, бистин редакторлор айдарда. Павел Васильевич ого жөпсинип ийген. Слер «албатыдан уккан чөрчөкти кожондоп турган эмезигер», слердин бичиген чөрчөктөргө бойыгардын литературный изложениелерди берип жадыгар — деп, ого айдышкан.

Ол жылдарда бу литературный жанрга Кучияк бойы да алаңзып турганда, колхозчылар, пастухтар ла анчылар, бис олорды азийгы чөрчөктөрдиг айдып беригер деп сураарыбыста, олор биске бүтпей, коркып тургандар. Чөрчөк тудулу деп төгүн сөстөрдөнг улам коркып калган атту-чуулу чөрчөкчилер чөрчөкти ундудыбыс деп айдыжатан, карыган эмегендер оорып жадыбыс дежетен, жниттер иштеп божобой турыбыс деп айдыжатан.

Je Павел Васильевич куучындажып отурган кижини сонуркадып, жылбиркедип билетен болгон. Озо баштап ол бойы кожондоп эмезе чөрчөк айдып ийетен. Бир карыган чөрчөкчи Кучияктын чөрчөкти сүрекей билерин кайкап, жнит тужында бу чөрчөкти бир үй кижиденг уккам, ол үй кижининг ады Баргаа, сөөгиги майман деп айткан.

— Ол мениг жаанам — деп Кучияк, сүүнип, Шонкор таадазын эске алынып айткан.

Карыган өбөгөн көстөрүн сыкыйтып ийген.

— Сен чынла Ийт-Кулак, Шонкордынг балазынынгуулы болзонг, сениг адангда, Чочушта, кандый темдек болгонын айдып бер?

— Эргеги айры! — деп, Кучияк кыйгырып ийеле. — мениг адам эргегиле, комыс чылап, ойноп туратан — деп айтты.

— Онойдордо, чөрчөктө туду жок деп айдадыг ба? Бистинг айтканысты угала, карыган өбөгөн сурады:

— Камдайтаны керегинде эмди кандый? Камдаарга кем жок эмеш пе?

Ондый сурактарды биске жаантайын бергилейтен.

Кучияк фольклорист болуп, оноң лектор, агитатор болуп кубула беретен. Чөрчөк айтканы коркушту кара жаман кам жагынын сырагай башказын токуналу лаптап айдып, жартап беретен. Бойынын албатызынын жадын-жүрүмин, историясын билер болгоны онын сөстөрүн бүдүмжилү эдип ийетен, камнын тонына ла түнгүрине сүрекей күүнзейтендерди де бүттирип ийетен.

Мен Павел Васильевичти онын Чочуш адазы керегинде айдып берзин деп сурагам. Удаган кийининде ол куучындаганын бойынын «Адыжок» деп романнын бир бөлүгүндө бичиген. Бойынын сананганын бүдүрөргө жетпей ол өлүп калган. Кучияктын куучындаганын мен бичигеним мындый болгон:

Чочуш, Адыжоктын адазы, жети жашту тужында бойынын колынын эргегин жадыктын үстине салала, бир уулчакка айткан:

— Малта ал, көзинди жумала чап, эргекке чабарыг ба, эмезе жастыра чабарыг ба — онын кийининде көр.

Уулчак малтаны көдүрип, көстөрүн жумуп алала, чаап ийген.

Малтанын мизи эргекти жара чапкан. Каны жер жаар аккан. Чочуш ол жерди алала шырказына жаба салган. уулчакты дезе сабарымды кайышла тын тагып бер деген. Сабары жазылган, же шырказы жаба бүтпеген.

Бу эки айры эргегин эриндерине жаба тудала, Чочуш азыйгы алтай мелодияны кожондоп туратан. Ол эргеги онын комузы болуп туратан. Түнгүрди Чочуш база сүрекей соготон болгон.

Ол камдаарга жаш тужынаг ала үренген, жиит ле тужында Алтайда атту-чуулу кам боло берген. Же ас камдайтан.

Түнде теңери жаар көрүп, мынайда сананатан:

— Бу теңеридеги улустын отторы болотон бо, эмезе жердеги улустын сүнези болотон бо? Олор кайдаар ууланат, кайдан келип жат? Жакшы шыкап алала, согоонды эноор божотсон, ол жеткелекте жылдыстар өскө жер жаар жүргилей берер.

Жагыс ла Алтын Казык жаантайын кыймыктабай турат. Оны теңеринин түбине бек кадап койгон. Бу Алтын Казыкка үлгенин адынын үйгенин кийдирип кой-

гон. Орустар оны полярный жылдыс деп адап јат.

Чочуштын үйи, Ајымаш, бойынын кыскачак јес боо-колду кангазын сорып, каткырып отурала:

— База ла калырап отуры — дейтен.

Чочуштын уулы, Адыјок, тегеридеги керектерди адазы куучындаганын чылазыны јок угуп отуратан. Уулчак атты ээртеп билбейтен, је јети тегериде не болуп турганын кандый да камнаг артык билетен. Күннинг үчинчи тегериде јуртап јаткан кудайы, Уч-Курбустан, бир катап бойынын кызын јер јаар ијгени керегинде история ого сүрекеј жарайтан. Ол магдайында күндү, јиткезинде айлу јараш кыс тегин ле карыган алтай кижинин Танза-Қааннын үйи болуп калган. Азыгы өйдө ондый сан башка керектер болуп ок туратан! Төртинчи тегериде Тегери каан јуртап јатты. Ол каан үч карындаш тегин алтай улусты јенип болбогон. Ол карындаштар тегериге бир де коркубай баргандар. Эмди ондо јуртап јадылар.

Узун түннинг туркунына Адыјок адазыла коштой уйкузы јок отурып, јети карындаш деп жылдыстарды ајыктап отуратан. Олор күлүктер болгон. Јетинчи тегериде ак аттын үстинде отурган ийде-күчтү үлгенди көрөргө, түште булуттарды ајыктайтан. Үлгеннинг бажында ак кураганнын терезинен эткен бөрүктү, онын кабагы күрт карла бүркелип калган аралдый деп бодойтон. Јер алдында казыр Эрлик бийлеп турган телекейдиг закондорын уулчак база билетен. Јайыктын кичинек кудайларын база билетен. Ол кудайлардын адын карыган улус коркуганда адайтан.

— Сырагај ла адазы ошкош болуп өзүп јат, бистин биледе нени де этпес эки кизи бар боло берди — деп, энези комудап айдатан.

Олор јокту јаткылаган. Адазы бойынын шүүлтезин ле шүүп божобойтон. Андаарга ого бош јок. Уулы арай јаш болгон. Аштап, көп анду јер бедреп көчкилеп јүрөтен. Адазы атка минип алатан, онын кийининен энези баратан — бир сыйынын алдына, бирүзин кийинине отургузатан, кичинек Адыјок јеерен атка минетен. Ончозынын кийининен карыган јааназы кангазын тиште-нип, бойынын эски ээриле ээртеген атка минип, карыказанды апаратан. Олордо өскө јөөжө јок болгон.

Бир катап олор Чамалга келгендер. Орус абыс Чочушла узак куучындашкан. Тегериде алтай кудайлар-

дан өскө, орус кудайлар, ангелдер, архангелдер, херувимдер, жүгүрүк атту агару Георгий бар, агару Миколай — карыган алтайлардын адазына Тагзы каанга сүрекей түңгөй... деп куучынды лаптап тыгдап турала, Адыжок билип алды.

Тенгери айас тушта кичинек Адыжок оны канча ла кире ајыктаганда айдаг ла жылдыстардан өскө не де көрүнбейтен, түште дезе, жагыс ла Күнбадыш жаар табынча ажып бараткан күн жалтырап көрүнөтөн.

Чочуш дезе тенгериде журтап јаткан көп улусты көрөтөн, олордын одурып алган отторы качан да өчпөйтөн. Бир катап Чочуш тенгерини ајыктап, сүрекей узак турган, эртен тура тагдакта кер атка минип алган агару Георгийди көрүп ийген.

Чочуш турала, кемле де јакшылашпай, јаткан айылынан чыгала, жүре берген.

Үлген ле Христос, агару Георгий ле Уч-Курбустан ол ок јети тенгериде журтагылап болбос, ол ок жагыс сүнеседе жүргилеп болбос.

Чочуштын сагыжы чыккан, билезин ундуган. Ол агаштын ортозында жүрген, улуска көрүнбөй, ийттердег јажынып жүрөтөн.

Адыжок он јашту, бир сыйыны јети јашту, бирүзи беш јашту тушта, Ајымаш үч балазын агаштын ортозы жаар ийе берген.

— Адазы бойынын јаш балдарына келер болор бо? — деген.

Адазы агаштын ортозынан чыгып келген. Тонынын эдектерин јайылтып ийеле, куш бойынын балдарын канадыла јапкан чылап, балдарын эдектериле јаап алган. Уулчак он јанында, эки кызычак сол јанында отурган.

Адазы, араай күлүмзиренип, мынайда кожоғдогон:

Алган эжим Ајымаш,
Акту уулым Адыжок,
Азыраган малым адару.

Адазы онойдо комудап кожоғдоп отурганда, Паве! Васильевичтинг көстөрине јаш толо беретен.

— Онын кийининде мен адамды качан да көрбөгөм. Ол тууларда өлгөн — деп, Кучияк куучындайтан.

Кучияктын адазы кам јанду жүреле өлгөн, креске түжер күүни јок болгон. Онын Капшай таадазы крестү бол.

гон. Адазы өлгөн кийининде уулчак таадазында жүрген. Јаанап өзүп келерде таадазы оны абыска јалчы эдип берип ийген.

Јинт уулчак, Павел Васильевич, креске түжерге јөптөнбөй узак жүрген. Анчадала ол кејегезин кезетенинен ле сууга эжиндиретенинен коркып жүретен.

Карыган Ајымаш, бастыра алтай үй улус чылап ок, балдарын качан да јунбаган. Кирле кожо ырызы барар болор деп коркыйтан.

— Јунунар, кејегени кезер! Менин кејегем колына кирген кижини менин жүрүмимнин ээзи болор деп бүдүп жүретен болгом — деп, Павел Васильевич куучындайтан.

— Уренерге сүрекеј јилбиркегени коркыганынан тын болды. Је абыс крестелбеген уулчакты үредер күүни јок.

Кычырарга ла бичиирге үренип аларга болуп, Ийт-Кулак креске түшкен.

Ол сүрекеј кудайзак боло берген. Капшай таадазы дезе он беш јашту балазына церквенин трапезнигинин балазын алып береле, оны айылду эдип салган.

1919 јылда актар Монголия јаар качып барадарда, јаңы айылду болгон Павел Васильевич сельский управанын јөбине багып, алтайлардан блаап јууп алган аттарла кожо, Колчактын черүзинин кийининен барган.

— Мен ол тушта не болуп турганын, кайда барып јатканымды чек билбейтем ... — деп, ол айдатан.

Онын бастыра сознательный творческий жүрүминде оны токунатпай турган бу теманы Кучияк «Аза-јалан» деп повестыте баштапкы ла катап бичиген. Төгүндеткен тербезен пастух бойынын байын ээчип, большевиктерден качып, Монголия јаар канайда качканын ол бичиген. Ол пастух байдын јилбүзин корулап, партизандарды канайда атканын көргүскен.

Пастух онын кийининде ол ок партизандардын колына киреле, бойынын күүн-санаазын өскөртүп, јаңы жүрүмнин эрчимдү туружачызы боло берди.

Повесть автобиографический аайлу, је «Адыјок» деп роман терен учурлу болгон, Адыјоктын бүдүми «Аза-јалан» повестытеги неме билбес пастухтаг чик јок артык болуп јат.

Озогы өйдө, совет јаң јок тушта, өскөн Адыјокто алдындагы јастыра кылыктардын кезиги узак өйгө јылыбай артып калган. Ол узак өйгө ондый ок «јерлик» Адыјок болуп артып турат, је Адыјок то болзо галстукту,

ондый да болзо, ачынчылу ла каткымчылу көрүнөт. Павел Кучияктын сөстөрүнөн мен бичип алганымнын бирүзи мындай:

— Же онойдордо, куучындажалы — деп айдып, облисполкомнын ишчизи күлүмзиренип, Адыжок жаар көрди.

Ол дезе, билип те болбой, бойынын буды жаар көрүп, сананды:

— Кече кичинек ичип ийгем, качан ок жетиргилеп салган эмтирлер. Же бу кижини жаан городтог келген, закондорды жакшы билер, аракы ичерге жарабас. Же ондый да болзо, ичпеске база болбос болгон. Ыраак журттаг кайнына карыган өбөгөн айылдап келген, аракы экелген. Аракы ол коомой неме, аракы азарга жарабас... мени бичикчи кижини дежер, уйалбас деп айдыжар... журт советте иштеп турган деп айдыжар, э-э чаалда!

Адыжок сүрекей бийик сынду болгон, же бу келген кижиден жажынарга чычканнын ичегени де жаар кире бергедий болгон. Эмди оног нени угатанын бойы да ончозун билер.

— Слер бичикчи бе? — деп, келген кижини сурады.

— Эйе, эмеш билерим.

— Эмеш деп канайып айдар, мындагы жерлерге ол сүрекей де ас эмес. Журт Советтин качызы болуп иштеп турыгар ба? — деп сурады.

— Эйе, эмеш иштегем.

— Слердин бичиген протоколды мен кычыргам, же сүрекей бичикчи эмес те болзо, жакшы бичигенигер.

«Көндүрө ле адылатан болзо кайдат, мен уулчак эзем. Менде эмди үч бала бар» — деп, Адыжок сананып отурды.

— Шүүжип көрөлө, слерди бис Москва жаар, Күнчыгыштын ишкүчиле жаткандарынын Коммунистический университетине үредүге ийерге санандыбыс, нөкөр Кучияк.

Адыжок бажын там ла жабызадып ийди.

— Барып болбозым, менде үч бала бар — деп араай айтты.

Исполкомнын ишчизи, кезе көрүп, айтты:

— Слер Алтайда атту-чуулу чөрчөкчи Шонкор өбөгөннин, чөрчөкчи Баргаа эмегеннин балазынын уулы деп уккам. Слер бойыгар да жакшы кожондоп жадыгар дежет. «Тайгада агаш агашка жыгыларга бербей жат» деп, жакшы алтай кеп сөсти слер канайып билбейдигер, улус-

тың ортозында кижини улус јөмөөр. Москва јаар барыгар. Слердин балдарарды бис таштабазыбыс.

Ол ок бичигенимнен база бир мындый үзүк көргүзейин:

Адыјок Москвага келеле, кннгаларга туткан јаан тураларды көргөн. Ондо полдон ала потолокко јетире јангыс ла кннгалар јаткан, өскө кем де ондо јуртабаган. Тенеридеги күн ажа берерде, толтыра кннгаларлу комнатарларда кичинек шили күндер күйе берген. Көзнөктин ары јанында түн болгон, мында дезе түш турганча. Кажы ла страницадагы кажы ла буква көрүнип турган. Кычырып ла отургадый.

Адыјок, күски баргаада јүрген бөднө чилеп, айланыжып, канаттарын талбандадып турган. Учар күйни келетен, кайдаар учатанын бойы да билбейтен. Бир кннга јакшы, бирүзи оног артык болгон. Түни-түжиле ачык страницалардын ортозына онын бажы јенил боло берген, јүрегинде сүйнчилү болуп турган. Эртең тура турган ла бойынча мылчага кирип алала, оног библиотека јаар баратан.

Бир катап Кучияк айылынан письмо алды. Ондо үйи мынайда бичиген эмтир:

— «Бисте база бир уул чыкты».

Адыјок тегеридең түшкендий болды. Онын балдары эмди төртү. «Бистин уй төрөди деп бичиген болзо, ол сүйнчилү болор эди» — деп, үйине каруу бичиди. Эмеш сананып отурала, «уулчакты Марат деп ада, ол јакшы кижинин ады. Крестебес керек» — деп оног ары бичиди.

Адыјок каникулга јанып келеле, јакшылашкан ла тарый уулын ала койордо, үйи айткан:

— Сен уул чыкканча, уй төрөгөн деп бичиген болзон деп письмомлодын не... Кажаганда бозу турың барып оны эркелет — дейле, уулчакты кучактанып алала, турадан чыга берди.

Алтай кеп сөсти Адыјок ол тушта эске алынды, бир јыл мынаг озо облисполкомнын ишчизинин айтканын эмес, азыйда көп катап уккан кеп сөсти: отко күйдүрген шырка јазылар, тилле јетирген шырка качан да јазылбас.

Онын московский письмозы, онын кату кокыры... јангыс ла онын керегинде ол бойыннын балдарынын эненинин алдында бурулу эмеш пе? Адыјок онын адын качан да адабаган. Онын адын адаарга келишкенде, «эй,

үй кижиге» деп кайгыратан. Ол једин келетен. Уйи түни-түжиле бойынын ижин бүдүрүп жүрөтөн. Обөгөнни «ол бир кижиге» деп айдатан... Ол кижиге эмтир бе?

Адыјокко үйинин адын баштапкы ла катап адаарга күч, эп јок болгон. Је ондый да болзо, үйи јаар көрбөй, шымыранып айткан:

— Меге чугулдаба, Нюра...

Революциядан озо алтайларда бичик-билик јок болгон. Албатынын кожончыларына ла чөрчөкчилеринен өскө, үлгер билер кижиге јок болгон. Писатель Кучияктаг озо кем де бичибеген. Кучияктын баштапкы литературный ченемели албатынын айткан чөрчөктөриндий болгон. Метафораларды ла түнгөйлөткөн ол ылгабайтан. Алтайдыг өлөнгин кыйалта јок алтын, тегеризин тегерик, өштүзи көп болуп бичилетен. Онын героилорынын кылык-јагы јобош, тегин ле ачык дидактичный болгон, ол дидактика чөрчөктинг јараш сөстөриле, ар-бүткөнниг јаражыла кееркедилген болгон.

Романды бичип турарда Кучияк бойынын алдына өскө задачалар тургускан. Орустап јакшы кычырарга ол орой үренген. Художественный литератураны ас билген. Бистинг кожо иштеген өйди литератураныг классический произведениелериле таныжарына тузаланган.

Л. Толстойдыг «Отрочество» деп книгазынаг Николайка бойынын воспитателине ачынала, бойынын өлөтөнни сананып турган јерин угуза кычырып бергеним санаама кирет. Николайканыг өлгөнине ада-энезинин кордогони, бойын буруланып турган воспитатель ле адазынын куучындашканы Кучиякты сүрекей кайкаткан.

— Чын, чын, ол ончозы ондый—деп, Кучияк айткан. Бойынын јаш туштагызынаг ондый ок учуралды ол ок тушта куучындап берген:

— Бир катап јаскыда эртен тура мен айылымда оттыг јанына отурала, чичкечек ыш јаскы тегери өрө көдүрилип баратканын ајыктап отурдым. Мен ол тушта сегис эмезе он јашту, је оног ло јаан эмес болгом. Көрүп отурзам, айылдыг түнүгинде үренчи отуры. Отурала, куйругын өрө-төмөн! өрө-төмөн! эдип отуры. Мен адамнын јаан саадагын алала, согоонын куш јаар уулап шыкап, кирижин тартып ийгем.

Согоонды ычкынып ийеримде, јаанамнын мандайына тийген. Јаанам тыг кыйгырала, чалкойто јыгылган.

Мен айылдан чыга коноло, агаштын ортозы јаар жү-

гүргем. Арыганча ла жүгүргем. Жадыктың ары жанына жа-
жынып алала, ыйлай бергем.

— Мынайда ла отураарым — деп, санангам. — Олор
ондо ончозы меге адылып турган болор: «Ол жаанын
өлтүрдү, өлтүрдү...» Адылгылагай ла, мен айылыма
ойто качан да бурулбазым. Мында жагыскан ла отура-
арым, айу келер, мен жүгүрбөзүм. Айу мени жизин. Менин
тонымнын жемтиктери ле бөрүгимнин кызыл чачагы ар-
тар. Адам мени агаштын ортозынан бөдрөөр, бу жадык-
тын жанына келер, тонымнын жемтиктерин көрөлө, ый-
лаар:

— Менде сок жагыс уул болгон, бу онын тоныннын
жемтиктери болор...

Энем келер, кызыл чачакты көрөлө, айдар:

— Э-э, чаалда, мен онын бөрүгине чачак тагып бере-
римде, кандый тың сүүнген эди... Э-э, Ийт-Кулак, Ит-
лааш, Итлааш...

— Итлааш, Итлааш — дээрде үнин танып ийдим.

Адам жойгоннын ары жанынан чыгып келеле, айтты:

— Итлааш, жаанан эт кайнаткан, ажанарга не кел-
бейдин?...

Бастыра кычырганын, билип алганын Павел Василье-
вич творческий билип аларга кичеенетен. Николенька
Иртеньевтин бала тужындагызы керегинде бичигенин
пионерлердин бирүзи канайда билгенине бойынын бала
тужындагызынын бир кичинек учуралыла каруу берер
аргалу болгонына ырысту боло берген.

Бир катап бис Гейне ле Лермонтов керегинде куучын-
дашканыс. Павел Васильевич ирония деген орус сөсти
алтай тилге көчүрерге ченешкен, ол ок өйдө онын учу-
рын чокум билип аларга күүнзеген. Алтайлап айтса ол
өчөп кокурлаган дегенине келижер сөс.

Онойдо, токуналу куучындажып барадала, бис айуга
арай ла учурабаганыс. Ол уй жирик жип, кажу өрө чыгып
бараткан.

— Же, кару айу, бис өдөли, слер мында агаштын улу
жайзаңы. Бис слер керегинде коомой сананбайдыбыс,
слерге кара сананбайдым, бойыгардын алтайарга амыр-
энчү журтагар... — деп, Павел Васильевич эркеледи
айтты.

Айу тойу болгон ошкош. Қазыр андар кижиге ас учу-
ралда озо табарып жат дежет. Кандый да болзо «мында-

гы жердин жайзагы» сүрекей түрген кача берди, бис оны сүрген де болзобус, једип болбос эдибис.

Онойып ченешпедис те. Павел Васильевич менин адымды кайыш камчызыла кыч эттирип ийди, бис оноң ары жүре бердибис.

Бисти сүүндирбеген тушташ болгон жердең ырап ала-ла, Кучияк сурады:

— Менин айуга айтканым өчөп кокырлаганы болор бо?

Једип үделеер деген жердең чик-јок ырап ала-ла, бис түште үделедибис, азыйда бис онойып үделебейтенис, жаңы ла болгон керектең улам, айу керегинде Кучияктын билетен чөрчөктөрдү бичидибис.

«Агас ла койон» деп чөрчөктө Павел Васильевичтин «Айу бойының сүүген казанын качан да јунбайтан» деп сөстөринин кийининде мен «кирле кожо ырызы чыгар деп коркыган» деп кожуп бичип салдым.

Кучияк сүүнип, каткырып, катап-катап мынайда айтты:

— Бойының сүүген казанын качан да јунбаган: кирле кожо ырызы чыгар деп коркыган. Алтын казан јүс кат көөлү, килиңле бүркегендий болгон.

— Ирония шак бу, бу чын ла ирония болуп јат!

Кучияк бистин аттарыбысты тудуп экелеле, ээртеп ийген, бис оноң ары барганыс. Бир канча өйдин туркунына Павел Васильевич кайра көрбөй, унчукпай, озолоп бараткан. Оның кийининде аттар теңдежерин сакып ала-ла, мынайда айткан:

— Мен слерге стихтер кычырып берейин, мен жаңы ла сананып алгам, ол иронический стихтер — деп, кызарып айтты.

Ол кайда да јарлалбаган стихтер болгодый эди. Оны мен сөс-сөслө көчүрип көргүзейин:

«Қара агаштын ортозынан чыгала, тегерик көл көрдим. Эртең турагы ак тегери көлдин суузынан јаркынду болгон. Јаратта таңдактын јарыгында чичкечек кыс турган. Ол кыс чачын јазып, колдорын көдүрген.

— Эзен бе, кызычак! — дедим.

Ол кайра да көрбөди. Сүрекей ыраак болгон, мен де-зе араай айткам.

— Эзен бе, јараш кызычак, — деп айдала, ого јуук-тай бастым.

Ол кыс бойының эрке колын көдүрип ала-ла, кыймык

та јок турды. Чачы суунын үстине јайылып, онын муғдар тоолу көлөткөлөри көлдө көрүнүп турды.

— Эзен бе көркий! — деп кыйгырала, оны кучактап аларга ичкерилеп ийеримде, мениң алдымда бүрлү ағаш тура берди, бойынын будактарын јайып алган, көлдө дезе онын көрөргө эп јок көлөткөлөри көрүнөт».

Павел Васильевич художественный импровизацияны сүрекей билетен. Стихтер, азыйда таныш мелодия чылап, јайым агып јадатан.

Ол тушта Кучияктын көзиниң јажы айланыжып келерде, көрүп кайкадым.

— Слер кайттыгар?

— Мен мыны ончозын азыйда нениң учун билбегем?

Је онын кийининде ол ойто ло күлүмзиренип ийди:

— Мен бойымнын таадамды санандым. Таадам јүс јашту тужында сүрекей эзирип алала, тышкары чыгып, ыйлап отурган.

— Слер кайттыгар? — деп, слер мени сураган чылап, оноң сурадым.

Таадам мынайда айтты:

— Оноң бери алтан јыл болгон, мен кузуктап жүреле, мөшкө чыгып, будымла тобого түжүре тееп тургам. Кенете эрке үн угулды:

— Ау, ау!..

Мен ағаштын бажынан јоон үнимле кыйгырдым:

— О...го...го...о...о!

Ағаштын ортозынан бир кызычак чыгып келди. Онын ачык көстөрине јаш толуп калган:

— Уй бедрегем, јанатан јолымды таппай калдым.

— Ол, күнбадыш јаар айыл туры — дедим.

Јараш кызычак каткырып ийеле, күнбадыш јаар жүргөн.

— Ой, ой, онын корондузын, түбегин!.. Мен оны ол тушта нениң учун кучактай албадым! — деп, таадам айткан.

— Шак онойып, бу иронияны мен нениң учун азыйда билбегем, бойымнын шүүлтемди айдатанын канайы билбегем — деп, Кучияк куучынын божотты.

Онын кийининде бир канча минут өткөн кийининде Павел Васильевич бойынын баштапкы эпиграммазын сочинить этти. Ол эпиграмма Горно-Алтайск городтын ол туштагы үредү бөлүгнинин заведующийине учурлалган болгон. Онын сөс-сөслө көчүргени мындай болгон:

«Культурный кижн. Ол күрле барадала, уулын јаны закондорго үреткен. Удура карыган өбөгөн келетти. Уулчак туура туруп, өбөгөнгө јол берди.

— Јагы сопокторынды балкашка уймабас керек болгон, уулым, ол өбөгөн балкашту да јерле барар, ол бичик билбес не».

Ол күн бис једетен јериске јетпегенис. Ыраактаг көрүнип турган јаан эмес төгнниг үстине конор деп јөптөштис. Төгнниг үстинде анчынынг јапажы турган, төрт төгөштинг үстине чобрала јаап эткен јапаш болгон. Јуукта өткөн өйдө мында улус конгон болгодый. От күйдүрген јерде күл агарып јаткан, кургак кызыл тыт агашка коштой малта јатты.

Павел Васильевич ол малтала јапаштыг бир төгөжин јандайла, карандашла алтайлап мынайда бичиди:

«Толтыра јөөжөлү арчымагын јер јаар таштап ийеле, бу јапашта эки аткыр анчы сайрап конгон.

Олордыг аткан ан-куштарына каруулчык керек јок.

— Ол чөрчөктөр, олорды сүүген ле кижиге керектү.

Ой калак! Чөрчөк бедреп андаганы кижининг јагыс ла күүн-санаазын токунадат. Анчылар дезе кату калацла јерлик согоно јип јүрген».

Мындый оок-теек немелерди Павел Васильевич качан да бичийтен.

— Ондый аамайзу сөстөрдн мен тегин де ундубайтам — деген.

Москвага јанып барала. мен Павел Васильевичтен мындый письмо алдым:

— Бис билип алгалак баатыр алтын чөчөйдөг алтындый аракы ичкен, калап келеле, оны бастыра алтайга чайбалткан. Эмди бисте күс. Алтай бастыра бойы алтынла чүмделгендий туры. јагыс ла мөштөр кара-көк. Бойыгардын күлер үзенигерди ундубадыгар ба? Ол тегерик, көгкөрип койгон аяк ошкош болгон. Ол бистинг эски, алтай үзеги. Эмди музейде туры. Ол үзеги керегинде албатынынг кожогы бар. је слер бисте јадарыгарда ол кожогнынг сөстөрнн мен слердег јажыргам. Бойымнынг јажым аайынча, мен слердинг энегерге карындаш болорго келижерим. Слердинг энегер меге, слердинг таайыгарга чылап, иженген. Алтайда јүреле, ол азыйгы кожонды слерге кожогдоп берерге ујалгам. Эмди ол керекти алаканча ак чаазынга алтынла күмүп бичийле,

аткарарга келишти. Кожонның күүзин мында бир кижиноталарла бичип беречи болды, слерге оны база ийерим. Ол тушта ойноп, мынайда кожондорыгар:

Ўзениле суу сузуп берзем,—
Ууртаарыг ба?
Күндүк жердег сакызам,
Келериг бе?
Алаканга суу экелзем,—
Ичериг бе?
Айлык жерде олуп калзам,—
Сананарыг ба?

База өскө солундар жок. Бистинг бастыра билебистенот-жалбышту уткуул ийип турым.

Ийт-Кулак.

Павел Васильевич Кучияк 1943 жылда, төртөн жети жашту тужында, бойының таланты, бойының творческий ийде-күчи сыраңай чечектелип турган өйдө жада калган. Оның жада калганы алтай литературага ла бастыра советский литературага жаан жылыту болды.

Бистинг бүдүретен молжубыс — оның литературный иштеген ижин аайлу-башту эдип, жагыдан кепке базы чыгарарга жазаары болуп жат.

— Чөкөнбөс болзо, айылдап барза, байла, бир чө-
чөй ачу суу табылар болбой — дедим.

— Же-е болгой калак! Жаңыс жеерен уйыгнын сүди
айылыга толтыра балдарыга жетпей турала, таайыгды
аракыла күндүлейтен турун! — деп, жайзан калыг эри-
нин бүртейтип айтты.

Капчы жайзаннын сөөги күзен, мениг энемниг сөөги
база күзен, оног улам мени жеен уул деп төрөөнзип тур-
ганы ол.

Мен жайзанга танкы азып берейин деп, кончимнаг
калтамды алып танкы азып отурзам, эпши жанында
отурган Кабык деп калагы эзирик үй кижиге кожондой
берди:

Кара аракы түгенди,
База кайдаг ичетен.
Капчы жайзан эзирди,
Жаргыны кем эдетен.

Капчы жайзан бу кожонды база да жастыра уктады.
Баштыгаш жаар канду көзини жаан көрүп, онг колынын ус
сабарыла Кабык жаар уулап, кангырак үниле кышкырып
айтты.

— Бу, каанга берген калагы жок, карга баскан изи
жок тул кадыт нени кожондогонуныг уктыг ба? «Капчы
жайзанг эзирди, жаргыны кем эдетен» деп, мени электеп
кожондоп отуры. Суранып турган болзо, мен эзирик те
болзом, Кабыктыг жаргызын эдип берейин!

Жанында отурган көдөчилери жаар кезе көрүп, «Барып
чыбык кезип экелигер!» — деп кизирт этти.

Улус ончозы кемди көстөп айткай не деп, жүректери
тирсилдеп, жер жаар кезе көргилеп, нени де бедреп тур-
гандый отурдылар.

— Сабат! барып чыбык кезип экел! — деп, жайзанг
кизирт эдерде, Сабат өбөгөн эжиктенг ондонбой до-
чыкты.

Кабык тили чечен, бойы күркет, керишкен кижиле
керижер, согушкан кижиле согушар, жалтанбас кижиге
болгон. Капчы оны чыбыктаарга турганын билип, темир
кангазын турунга чат-чат кагып ийеле, кончына согуп,
көстөрининг жажы тоголоныны агып та турза, жайзангды
каргап отурды:

— Тутпа! Бу жуукта кижининг канын ичкениг угул-
баган болгон. Эмди Ыжы бажынаг келеринде мениг

канымды ичерге келген туруң. Ай-күн сени соксын. кү-күрт-жалгын үстиңе түшснй!..

Оны уккан жайзаң там ла калжурып, бут бажына, айу чылап, туруп келеле, кыйгырды:

— Уктыгар ба! Мениң каным ичерге келген деп, мени шоодып отуры. Мен Кабыкты туулак кадытка айттыратан кижн бе? Мен оның үлүзн берерим. Бу мыны тышкары алып чыгыгар!

Көдөчилери тургылап, Кабыкты калактадып, тышкары алып чыктылар. Жаңы өзүп турган. жажыл торкодый, өлөңдү жалаңга экелдилер.

Жайзаң тар эжиктен кысталып арайдаң ла чыгала, көк жалаңга базып келерде, Кабык темир канзазыла жайзаңның маңдайын жара согорго сананып, «Мени божодыгар! Мен ака-жайзаңымла жөптөжөйин!» — деп мекеленип суранарда, жайзаңның көдөчилери божотподылар. Жайзаңның айткан жакылтазыла Кабыктың кийимин чечип, жылагаштай бердилер.

Кабык — Баштыгаштың эжези. Оның учун Баштыгаш эжезин бу кыйыннаң айрып аларга жайзаңның алдына чөгөдөп, бажырып, жайнап айтты:

— Ака-жайзаңым, баштаң-баш болзын! Бу жорыкта оны бу кыйыннаң божотсогор кандый болор? Же Капчы бир де сөс укпай, көк жалаңга барып отурала, айтты:

— Кабыкты экелип, мениң алдыма төрт санын кере тартыгар!

Ол тушта Байлу өбөгөн, беш салковой алтын акчаны алаканына тудунганча жайзаңның алдына базып келди. Ол чөгөдөп бажырып ийеле, акчаны жайзаңга берип, жайнап сурады:

— Ака-жайзаң, баштаң-баш болзын! Кабыктың кылык-жаңын слер жакшы билеригер. Ол эзирикте качан да ондый, тили узун. Ол эмди бойында барлу, отурар күни жууктап келген болгодый... Слер оны бу жорыкта чыбыктабай артырып салзагар...

Капчы жайзаң Байлу өбөгөнниң колынаң тегерик алтын акчаны капшай ла алала, булгайры өдүктинг кончынаң калтазын алып турган кижн болуп, акчаны кончына түжүрп ийди. Байлуны «ары отур!» деп ийде салала, көдөчилерин жакыды:

— Балага барлу кижн болзо, хомут экелигер. Хомутка көңкөрө салала чыбыктаза, балазына коомой болбос. Жайзаңның айтканынаң мойноор жаң бар эмес. Хо-

мутты экелген. Кабыкты калактадып, хомутка ичин кептей жатырала, төрт санынан төрт кижичере тартып туткылады.

— Же, бирме беш катап чыбык согорго кем жалтанбас? Чыбыкты алып Кабыкты сойзын! — деп, жайзан айтты.

Бир де кижичунчукпаста жайзан калжурп, ичин арайдан ла көдүрп, туруп келеле, чыбыкты бойы алды. Кабык десе, көзининг жажы агып та турза, жайзанды жүзүн-жүүр шоодып жатты.

Жайзан эки жегин кайра шыманып ийди.

— Слердинг колыгар өрө көдүрилбей турган болзо, менин колым ого тыгынар! — деп айдала, кижининг башжанына турала, сын-сыртына согордо, кижининг эдинен элден озо тоозын буркурап тургандый көрүнди, онын ары жолдолуп көгөрөлө, эди жарылып, каны агып ийерде, кижининг калак-сыгыды алыстана берди.

Качан чыбыктап божордо, кижичеталып калган жатты. Терлеп калган жайзан айыл жаар барадала, арланып айдат:

— Менле ченежип, бөкөркөп турган болзонг, сурагыгды береримде кандый ошкош?..

Май айдын изү күнине Кабыктын сыртындагы каны карара кургап, чымындар жуулып келди, чачы жайылып калган.

Баштыгаштын эмегени ыйлаганына эки көзи кызаратий берген. Айакка суу экелип, Кабыктын бажына, жүрегине уруп, оны жайкап турды.

Бу тушта бир күүк учуп келеле, айылдын жанындагы бөкөн кайынга отурды. Карчыйышкан канатту, көгөлтирим-боро күүк куйругын жайкап, жыгырада эде берди.

Кабык эмештенг ондонып, санаазы токунап, күүктинг үни кулагына торгыларда, жаткан бойынча, кыйгырып айтты:

— Кала-а-а-к, калак! Алтын күүк! Капчы жайзан менин кызыл канымды ненинг учун чачты, билеринг бе?! — Капчыны алдына чөгөдөдөр баатыр ак жарыкта табылатан болзо кайда-а-а-т! — деп сыктап жатты.

Сазон Суразаков.

СОВЕТСКИЙ ЧЫНДЫК КИЖИГЕ

Адыңды үлгеримде канайда адаарын
билбей жадым.
Жараш чырайыңды журап көргүзөргө
сөстөр таппадым.
Же сени мен төрөл орооныс ичинде
жаантайын көрөдим.
Сениң жардак, ийделү үниңди
сүйүнип угадым.
Сени улус, кайда ла болгондо,
өткүрө көргилейт.
Санаа-сагыжың, ару жүрегиң
түргөн билгилейт.
Улустың акту жүректери сеге
белен тартылат.
«Советский чындык кижиге!» — деп, сени
улус адагылайт.
Сен бийик тууларыңды, элбек чөл-
дөриңди жарандырдың.
Төрөлиңди ырыстың жаан жолына
жеңүлү экелдиң.
Эртенги күнге кунукчыл эмес,
омок көрөдиң,
Эртенги күндү бүгүң жарандырып,
ишке бериндиң.
Чын! Сен советский чындык кижиге!
Кем сени билбес!
Кандый да кижиге сен бир де эмеш
кара санаалу эмес.

Сенле куучындашкан кажы ла кижы
мынайда айдар:
«Јер үстинде ончо ло улус бу кижидий
болзо кайдар!»
Сени угуп, улус бойлорыи
теренг шингжилейт,
Сен чылап ок, ак санаалу жүрерге
күүнзегилейт,
Сендий ок иштегкей болорго
үренгилейт,
Сен чылап ок, Төрөлине беринерге
кичеенгилейт.
Мен де база кичүдег ала
сенен үрендим,
Сендий болорго бойымды таскадып,
ороонымда өстим.

Эркемен Палкин.

ТУШТАШ

Бис Москвада, күрдинг үстинде,
Колыбыстанг тудужып, экү таныштыс.
Сүүген столицада туштажарыс деп,
Бир де кичннек алдында сеспедис.

Кремль јаныста бисти көрүп,
Булуттарга удур оморкоп турат.
Бис экүниг јаңыс амадулу
Јүрүмис Москва суузундый агат.

Бис эки албатынын балдары,
Билишпей турыбыс тилисти!
Је орус тил, бу күрдий,
Билижерге јолды берди.

Эмди јаңы нөкөрлөр болуп,
Қарыган Кремльди кайкап мактайдыс.
Қызыл маанынын јайылганын көрүп,
Јаңыс тилле кожондоп турыбыс.

Эжер Лайымов.

МЕНИҢ НАЈЫМ

Кара көстү ол најым
Иштенкей ле чыдамкай.
Санаа жеткен көркийим
Жараш бойы жалакай.

Мениң најым колхозто
Макка кирген тракторист,
Жашөскүрим ортодо
Ады жарлу активист.

Жерди терең сүреле,
Көп түжүмдү аш алган.
Сол жанында төжине
Алтын орден тагынган.

Нөкөримнен артпаска
Тың эрчимдү иштендим.
Мал өскүрер мөрөйдө
Чыйрагымды көргүстим.

Эмди бистиң жүрегис
Бир жүректій согулды.
Портредис ле ижибис
Газет ажыра жарлалды.

Л. Кокышев.

ЛЕНИНСКИЙ КЫРЛАР

Айланайын. Ленинский кырлар,
Айылдап келдим сениг алдыга.
Кеен чөйилген сыртыг ајыктап,
Лилбиркеп көрдим омок бажыга.
Жаштаг ала тууларда өскөм,
Жажымда көп тайгалар көргөм.
Булут чийилген мөңкүлөр билерим:
«Адаган... Тонорок»... Адап берерим.
Олордыг карлу ак бажында
Жажына кайылбас көк тожонг.
Өзүмдер өспөйт кају тажында...
Je сен бийик олордон!
Олордыг жылым тажына чыгара
Базарга ийде-күч керек.
Je сениг бажыга чике чыгарга
Терен санаа-сагыш керек.
Олордыг кату соок тошторы
Телекейге көрүнбес бастыра.
Je сениг жаркынду баштарын
Жылтырап көрүнет кайдаг ла!
Жаранып, өргөлөр сениг үстинде
Өрө өзөт, салынат жангыдаг.
Өргөлөр өзөр, не дезе.
Олор Ленинский кырларда!

Владимир Адаров.

МОСКВА

Өштү сеге табарарда,
Јана баспаган сен, Москва!
Өрткө дө күйүп турарыгда,
Олјого кирбеген сен, Москва!
Москва, омок Москва!
Нени сананып турадын?
Јер үстиндеги албатыга
Кандый ырыс јазайдын?
Сениг јажын кожылган сайын,
Там бийиктеп, тыгыйдын, Москва!
Кемниг күчиле јаранганын
Айтсан, јендиртпес Москва!
Ыраак Алтайымды јарыткан
Сениг јаркынын болбос по?
Элбек Төрөлисти тыгыткан
Сениг ойгорын болбос по?
Оромыгла базып, ајыктап,
Тегистий сени билерге јүредим,
Тенериге ууланган өргөлөринди
Мактайтан сөстөр бедрейдим.
Мени күндүлү уткуган
Москва каруузын јандырат,
Мениг сураган сурагыма
Кару үниле куучындайт:
— Јарып турган јарыгым
Компартия күйдүрген от эмей.
Јаранып өзүп барганым
Бастыра албатымнын ийдези эмей...

Рубин чолмонның жаркыны
Көп өйлөрдү өткүрө тарыдат.
Күчтү төрөл ороонысты
Жаңы жегүлерге апарат.

ЭНЕ

Эне, сениң санааңа кирет пе
Казыр шуурганду кыштың күни?
Адам фронтко көндүгерде,
Шуурганду күнде үйдешкениң?
Сен мени, алдындагы чылап,
Жымжак төжиге жаба туткан.
— Кайран уулым, түрген өс. — деп,
Жоткон ортозында шымыранган!
Алтайдың бийик туулары,
Неге де ачынгандый, казыр болгон.
Бийик мөңкүлү баштары
Бактырбас омок туратан.
Түнде уйку жок, кийим көктөп,
Жарыткыш жанында отуратан.
Түште колхозтың койлорун айдап,
Каруулу ишке баратан.
Карлу салкын жүзиге сениң
Карамы жоктон соготон.
Кату жолдорды сен жегдейтен,
Кожоңгың жараштыра коолойтон...
Мениң санаама жарт кирет
Февральдың боромтык күндери.
Колыңда кандый да чаазын тудунып,
Көзүңнүң жажы төгүлгени.
Бу күндерде мениң адам
Сталинградта жыгылган эмтир.
Оштүңнүң жолун төжиле бөктөп,
Бирис учун өлгөн эмтир.
— Уулым мениң, эрке уулым,
Түрген үренип чыдазан.
Сениң элбек төрөлиң жайым,
Лит шоңкорым, корызан.
Же ол тужында меге
Барарга жаш жетпеген.
Бу сөстөр мениң жүрегимде

Эмдиге јетире артып калган...
Кеен Алтай јуунын кийининде
Кен көксиле јенгил тынды.
Амыр-энчү ле ырысту јүрүмге
Ичкери көрүп күлүмзиренди.
Ак борјонду јаланга,
Койлорын айдап, энем чыкты.
Арайынаг соккон салкынга
Чечектери јайканды Алтайдын.
Мен үренип атаарымда
Сен ырысту күлүмзиренип айткан:
— Јазап үрен, уулым, — дейле,
Колымнаг эзендежип, айрылышкан...
Эрте чачын буурайган да болзо,
Эмди де сен јиит, омок.
Эне Төрөл ороондо,
Энем, сүүнедин катап ок.

Т. Кадин.

КОМСОМОЛЬСКИЙ ЗНАЧОК

Јүрегиме коштой кичинек жылдыс
Јүрүмниң јолын жарыдып көргүзет.
Мындый жарыткыш жаңыс эмес,
Мундар тоолу мызылдан күйет.
Олордын чогы јаантайын көптөйт,
Биригип ийзе, күн кеберлү:
Ол тушта неден де ийделү,
Кандый да буудакты јеңер аргалу.
Бүгүн көрзөң Алтайды ајыктап,
Ийделү күн мында келди.
Мениң жылдызым ого кожулып,
Комсомол бойымды көдүрди.
Јиит бистерди комсомольский значок
Кыра ижине эмди баштады.
«Салда тийбеген Алтайда јерлерди
Украина јериндий эдели!» — деди.
Москвадан келген комсомол јииттер
Бисле кожо стройго турдылар.
Парад башталды... тракторлор күркүреп,
Алтайдын јалаңдарына чыктылар.

В. Кучияк.

АЙЫЛЧЫЛАР

Яңгыс картиналу комедия

ОЙНООР УЛУС:

ТАРЫНЧАК — орто жашту колхозчы үй кижн.

САДУБАЙ — онын уулы, студент.

ОРОЙ — кузнец, 45 жашту.

ТАНАЧЫ — Оройдын уулы, 16 жашту.

АДАБАС — айылчы кижн, 50 жашту.

ТЕРМЕЖЕК — онын эмегени, Тарынчактын сыйыны.

КЕРЕК БИСТИҢ ОЙДО ОДУП ЈАТ

КӨЖӨГӨ АЧЫЛАР АЛДЫНДА

Сценанын сол жанынан САМТАРОВ Адабас чыгып келди. Онын кийген кийими ого жарабайт. Чокыр штанынын сыранчагынын учы тар, ботинкалары дезе жаан. Боро галстугы мойнында эп-жок илинип калган. Адабасты ээчиде эмегени ТЕРМЕЖЕК көрүнди. Онын бажында сан башка шляпа. Кийген курточказы кыска да, тар да. Будында эски туфля. Онын эп-жок базып турганынан көргөндө, ол туфляны баштапкы ла катап кийген деп билдирет. Экилези кичинекей жүктөнчиктү.

★ ★ ★

АДАБАС (базыдын араайладып). Эмеш тыштанып ал. Јуртка једип келдибис ошкош.

ТЕРМЕЖЕК (јерге отурып). Је кудайга баш. (Туфлязы јаар көргүзет.) Онон өскө бу бир неме будымды өйкөй берди. (Өбөгөнине чуулду.) Таппас ла немени табар. Мендн карыган кижиге туфлей кийдирбезен, өлө беретен турын.

АДАБАС. Је болор, калыраба. Сенле кожо кижн канайып айылдап јүретен. Болор ло болбос немени калырап турар. Огду неме айдарын качан да укпазын.

Т Е Р М Е Ж Е К (өткөнижип). Эйе, калырап ла турар. (Туфлязын чечет, буттарын уужайт.) Же, сен менен онду ба. Айтсаң, онду ба?

А Д А Б А С. Эйт, унчукпа дейдим.

Т Е Р М Е Ж Е К. Унчукпас болуп мен кайткам? А?

А Д А Б А С. Меге удур чечеркеер дегенче, онын ордына журтта нени айдарын жөптөжөр керек. Кандый да болзо, бис городтон барааткан улус болуп жадыбыс.

Т Е Р М Е Ж Е К (кайкап). Кандый городтон, Адабас?

А Д А Б А С. Мен бодозом, журттан келдибис деп айтпас. Городтон келдибис деп айтса, ологго до сүүнчилү, биске де мактулу болор эмес пе?

Т Е Р М Е Ж Е К (сүүнчилү). Чындап та дезенг. Бистинг Адагаш журтта жатканыбысты кем билер. Ого үзеери бис городтын улустарынды кандый жараш жазанып алганыбыс. Сенде галстук бар. Менде дезе туфлей.

А Д А Б А С. Онызын да улустардан суранчыктап алганыбыска алкыш айдар керек. (Эмегенин түзедип.) Туфлей эмес, туфли-и деп мен сеге канчазын айдайын.

Т Е Р М Е Ж Е К (өбөгөнине жарамзып, онын алдына базып келеле, жымжак үниле чөйө айдат). Меге шляпа ла туфлей жарайт па? Мен чып ла чын жараш, эйе бе?

А Д А Б А С (эмегенин айландыра базып көрүп). Гхм-м... Канайда айдатаң... кижн кайкагадый жаражын билдиртпейт ле...

Т Е Р М Е Ж Е К. Мен сенин эмегенин ине, онын учун жараш ла деп айтсаң. Сендий кижининг эмегени жараш болбой!

А Д А Б А С (ээк сагалын сыйманып). Менин эмегеним жараш ла бүткен кижн.

Т Е Р М Е Ж Е К (өбөгөнин ары бери эбирип көрөт). Айдарда, Тарынчак эжебиске бир городто журтап жаткан улус деп айдарыбыс. (Туфлязын кийип.) Нени иштеп туры деп сурагылаза, не деп айдатам?

А Д А Б А С. Акыр, чын да... Кайда иштеп турган дезе жакшы болор? (Сананат.) Кандый иштер жакшы... Э-э, таптым. Заготовканын бөлүгинде деп айт.

Т Е Р М Е Ж Е К (алан болуп). Заготовка дегени неме атазы?

А Д А Б А С. Тьфу, чорт, заготовканы билбес кайткаң... (Бойы да жакшы билбей.) Же заготовка дегени—

ол... заготовка. Нени ле белетейтен бөлүк. Онойдо ло айт. Сени оноң ары кем шылайтан эди.

Т Е Р М Е Ж Е К (сөсти ундубаска). Заготовка... заготовка... (Обөгөнине.) Аракы алатан ба?

А Д А Б А С (бир кезек сананып). Жок, албас. Бистиг айылдап келгенибиске Тарынчак сүүнер учурлу. Ого үзеери бис городтоң айылдап келдибис деп айдарыбыс ине. Тарынчакта чеген жок дейзинг бе. Акчаны чеберлеер керек. Же Тарынчакка бир беш салковойды бер. Бистиг бай болгонысты көрзин. (Колдорын кучактанып алып, жайканып турат.)

Т Е Р М Е Ж Е К. Беш салковой ас эмес пе? Бир онды берзе кайдар.

А Д А Б А С (эмеш сананып турала). Же онды ла бер. Оноң көпти бербе. Ол до кире бергениске кудайга баш.

Т Е Р М Е Ж Е К. Уктым, нөкөр заготовка.

А Д А Б А С (чугулданып). Заготовканың начальниги деп айт. Же эмди баралы. Кайда, бөрүгинди жазап берейин. (Шляпаны жазап кийдирет. Туура базала, эмегенин аяктайт.) Бот, эмди городской кижин эмес деп сени кем айдар. Ичкери бассан, мен көрөйин. (Термежек жаан алтап базат.) Жок, жок, онойдо эмес, эмеш табыланып, жайканып бас. Мынайда базар керек. (Колдорын кармандарына сугуп, ичин чербейтип алала базат. Термежек оны ээчиде база онойдо ок базып жат.)

Т Е Р М Е Ж Е К (көжөгөнин ары жанына жүре берген Адабасты ээчий). Заготовканың начальниги. Көк жарамас, кандый да ат табылган. Ундуп салар болдым ба... Заготовканың начальниги... Заготовканың... (Көжөгөнин ары жаны жаар жүре берди.)

П А У З А. ОНЫҢ КИЙИНИНДЕ КӨЖӨГӨ АЧЫЛАТ

Тарынчактын туразы. Төрдөги кып. Сол жанында кухняның эжиги. Сценаның ортозында жаан стол. Төрдөги этажеркада бир канча китептер. Стенедө радиорепродуктор. Комнатаның оң жанында орын. Көп картиналар бар. Лиит уул САДУБАЙ орынның алдынан чемодан чыгарып, ого кийимдерди ле китептерди салып, нени де араай сыгырып кожондойт. Оның энези ТАРЫНЧАК кухнядан чаазыңга орогон аш-курсақты чыкты.

Т А Р Ы Н Ч А К. Садубай, мында саржу ла калаш бар. Жолдо аштай берзең, жип аларың.

С А Д У Б А Й (бут бажына туруп, энезине жуук базып келеле, оң колын оның жардына салды). Эне, эне! Эрке энем. Сен мени кайдаар да, сүрекей ыраак жерге үдешип

тургандый килемјинг јетиредиг. Мен сүрекей де ыраак барбай јадым. Јүк ле болзо, Горно-Алтайскка јетире.

ТАРЫНЧАК. Бис алдында кайдаар да јүрбейтенис, је сендий јиттерге јолдор кандый элбек ачылат! Јакшы үрен, уулым. Оног ары Москвага үренип барарыг.

САДУБАЙ (столдын үстинде јаткан книганы алып, чемоданына салат). Кичеенип үренерим, эне. Эмдиги өйдө билгирлер кажы ла кижиге сүрекей керек. Сен де үренип турыг ине. Ишти јакшы билбес болзон, сени бригадир эдиш иштетпес эди.

ТАРЫНЧАК. Је шыйдын. Мен барып самовар тургузып, чай кайнадайын. Орой удабас келер болор. Таначы городко барарга торсоп, бүгүн уйку билбеди деп, байа ол куучындап турган эди. (Барып јат. Садубай энезин ээчий көрүп унчукпай турала, столдын јанында јаткан чаазынды алып, ары-бери базып, кычырып турды.)

САДУБАЙ (кычырат).

Көркий кыс, меге кунукчыл,
Јүрегим сени јоксынат.
Јангыс күн торт ло бир жыл.
Јүрегим сени кычырат, кычырат...

Бу өйдө Таначы араайын кирип келди.

Сен келзенг, көркийим,
Кожоғым тыгдазаг,
Мениг јаражым, сүүгеним...

Таначы јөткүрет, Садубай кайра бурулды.

ТАНАЧЫ. Сен, Садубай, поэт эмтиринг ине!

САДУБАЙ. Је, ондо база поэт јеткен. Не ле санаама киргенде, оны бичип турым. (Күлүмзиренет.) Бистинг училищеде көп балдар үлгерлер бичип јат. Сен де бичиир болорыг. Орө өдүн отурзанг.

ТАНАЧЫ (столдын јанындагы отургушка отурат). Је сен городко барарга белен бе? Адам аттарды јегип алган сакып туры.

САДУБАЙ. Эмди ле белен болорым. (Чемоданын јаап, орыннын јанына тургузат.) Сен барарга мегдеп турыг ба?

ТАНАЧЫ. Эйе. Мендеп турым. Керек дезе, бүгүн амыр уйуктабадым да.

САДУБАЙ. Мен городко үренип баштап ла барарымда база, сен чилеп, јаан јүрексиреген болгом. Эмди

де жүрексиреп турым. Нениң учун дезе, тегине ле амыраарга эмес, үренерге барып јадым. Бистин журттан городто көп улус үренип јат. Карыган Мамазардын үч кызы городто. Былтыр ондо бистинг журттан он јети кижиги болгон, эмди дезе оң сегис болор.

ТАНАЧЫ. Мамазардыг јаан уулы Москвада. Мен педагогический училищени үренип божотсом, институтта үренерим.

Тарынчак кирди.

ТАРЫНЧАК (Садубайга). Је, шыйдынып алдын ба?

САДУБАЙ (бут бажына туруп, омок). Мен качан да болзо белен!

ТАРЫНЧАК (күлүмзиренет). Айдарда, чайлаар керек. (Столдын үстин јуунадат. Садубай көзнөккө јууктай басты.) Сен, Таначы, белен бе?

ТАНАЧЫ. База качан да болзо белен.

ТАРЫНЧАК. Садубайла кожо чайлап ал.

САДУБАЙ (көзнөктинг јанынан). Эне! Келзенг де бери. (Тарынчак ого јууктай базып, тышкаары көрөт.) Биске эки кижиге келет. Ол кемдер болотон?

ТАРЫНЧАК. Ондобой турым. Бригададаг болзо, нениңг учун эки кижиге келетен. Ого үзеери колхозтыг председатели ондо болгон јок по?

ТАНАЧЫ (олорго база јууктай базып келди). Көрзөгөр дө, үй кижиде кандый саг башка шляпа.

САДУБАЙ. Аш јуунадар иш өйинде кемдер болотон... (Танып.) Эне, Термежек эјебис јазанып алала, келеткен туры не! Адабас јестебисти көрзөгөр — торт јаранып алган пөтүктый.

ТАРЫНЧАК. Чындап та озор эмтир. Барып уткыйын. Је озор бу иш өйинде не керек айылдап келгенин ондобой турым. (Барып јат.)

Садубай ла Таначы столдыг јанына јууктап келдилер.

ТАНАЧЫ. Адабас кайда иштеп туры?

САДУБАЙ. Оны кем ондоор. Озор городтог ыраак јок јадып јат. Јаскыда көрзөң, базарда калба садып тургылайт. Қүскиде дезе—кузук сададылар.

ТАНАЧЫ (кайкап). Кайда да иштебей турылар ба? Колхозко кирип не иштегилебес.

САДУБАЙ. Ондый тербезендерди колхоз керексибей јат. Озордон не туза болотон. Башјыл энем Ада-

баска колхозто иштезе кайдар деп айткан. Ол тушта ол база айылдап жүрген болгон. Ол мен городтон до ишти табарым деп жүре берген эди. «Колхозто мен иштеп болбозым. Онон меге не туза болор» деп айтканын энем угала, тыг чугулданган. «Сени кем алар болор деп турыг» — деп, энем айдала, јалаг ижине жүре берген. Термежек ле Адабас эгирде энеминг иштег келерин де сакыбай јанар деп шыйдынган. Адабас сүрекей јарбынган кижн болуп, јакшы куучындашпас та болды. Је јанар тушта, эмеш арба бер деп сураган. Мен ологго јарым таар буудай береримде, быйан да айтпай жүре берген.

Бу өйдө кухняда улустыг куучыны угулат.

ТАРЫНЧАКТЫН УНИ. Јүктүгер мында салыгар.

АДАБАСТЫН УНИ. Кем јок, кем јок. Бис оны мында саларыбыс.

ТЕРМЕЖЕКТИН УНИ. Јүктүкти кайда саларын Адабас билер болбой.

ТАНАЧЫ. Је сен тыг узак болбо, эмди ле барарыс (Барып јат.)

Садубай эжик јаар базарда, Тарынчак, Термежек, Адабас кирип келдилер.

АДАБАС (јаан алтап, тураныг ичин шиндеп, Садубайга колын сунат). Јакшы ба, кезер. Бу сен кандый јаан болуп өзүп калган. Јестенге једиже бертириг не.

САДУБАЙ (күлүмзиренип). Слерден бийик болуп өзөргө турым. (Термежекке удур басты.) Је эјебис дезе там ла јабызап тургандый. Јакшы ба, эјебис. Слер торт јаранып бараткан турбайыгар. (Шляпазы јаар көргүзет.) Эх, кандый јараш шляпа!..

ТЕРМЕЖЕК. Чып ла чын јараш па? Мениг өбөгөниме јагыс ла мындый шляпа јарап јат. Өскө лө шляпа кийер болзон, сени торт јип ийгедий. Городто культурный улус ончозы мындый шляпалу. (Туфлязы јаар көргүзет.) Туфлей јок база жүрүп болбойдым. (Тарынчакка.) Је сен кандый жүринг? Байла, ишке ле бастыртып турган болорыг. (Садубайга.) Сен энеге килебес кайтканг? Јагыс ла үредү деп неме таап алган. Болор, үренгениг јеткен. Эмди иштеер керек. Энегди база, мени чилеп, кийиндирип алзанг, улус јакшы көрөр.

(Тарынчакка.) Көркийди сени, торт ло шыралап турган болорың.

ТАРЫНЧАК. Шыралаарга мен не болгом. Иш жок болзо кунукчыл эмей. Слердин иш жок жүргенеерди мен кайкайдым.

АДАБААС (этажерканың жанында). Бу не бичиктер? Кемниң?

САДУБАЙ. Бистинг.

АДАБААС. Садып алып турыгар ба?

САДУБАЙ (күлүмзиренип). Биске тегин кем берзин.

АДАБААС (үредип). Акчаны мындый бор-боткого үрегенче, чеберлеер керек. Кийим алза, торт эмес пе?

САДУБАЙ (онойдо ок күлүмзиренип). Акча кийимге де једип јат, Адабас јесте. Бичик жок не јадын?

ТЕРМЕЖЕК (Тарынчакка). Иш жок болзо, кунукчыл деп айтканың чын. Мен кезик өйдө эдер немени тапшай турадым. Оның учун базарда болуп, кузук садып жүредим. (Адабас тың јөткүрип јат, је Термежек онон ары айдат.) Јаскыда өбөгөнимле кожо калбалап жүредибис. (Адабас база јөткүрет, Термежек ого чугулду кайра бурулат.) Сея неге јөткүрип турың. Не, калбалап жүргенис төгүн бе? Бу јаскыда калба садып иштеп алган акчала сеге штан садып алганысты ундуп салдың ба? (Тарынчакка.) Калбалап жүргенисте база бир канча акча иштеп аладыбыс.

АДАБААС (Термежек јаар чугулду көрүп). Термежек сүүнер болзо, нени айдып турганын бойы да билбес. Бис калбалап жүрбей турганыстан бери бир алты-јети жыл өдө берген.

ТЕРМЕЖЕК (јастырганын билинип). Эйе, өбөгөним чын айдат. Ол айына бир муннаг иштеп турганда, бис калбалап не жүретен эдис.

САДУБАЙ. Быјыл јаскыда эјебис базарда садыжып турган эди.

АДАБААС (Термежектен озо айдарга мендеп). Гхмм... ондый керек болгон. (Эмеш сананып.) Ол тушта мен оорыгам. Айдарда эмегеним калбалап барып келген эди.

ТЕРМЕЖЕК. Је болор, төгүндебезен. Сен былтыр күскиде кузуктап жүреле оорыган эмезинг бе?

Садубай ла Тарынчак бойы бойы јаар көрүжеле, күлүмзиренишип турылар.

А Д А Б А С (чугулданып турганын билдиртпеске). Же бистинг бу эрмегисти айыл ээзи улуска угарга кунукчыл неме. Онын ордына јолыккан адына нени-нени амзап ийер керек болгон эди. (Кејирине чертип јат.)

ТАРЫНЧАК. Садубай, сен лакпага барып келзең. (Кухня јаар басты, Садубай оны ээчиде барды.)

А Д А Б А С (Термежекке јууктай базып). Јок, сен торт ло тенек неме.

ТЕРМЕЖЕК (кайкап). Тенегим незиненг билдирет?

А Д А Б А С. Сен тог өткүре көп куучынданба. Улусла да куучындажып билбес. Калбалап, кузуктап жүргенин не куучындаар?

ТЕРМЕЖЕК. О, калак, оны бош ло јастырып калдым. Же эмди бир де сөс айтпайын, же бе?

А Д А Б А С. Онызы онду болор. (Галстугын јазап, алакандарына түкүрип, чачын сыймайт.) Же мен кандый болуптырым?.. Бу галстук меге сүреен јарап јат па?

ТЕРМЕЖЕК (онын куучынын укпагандый, јазанып). Бу шляпа сүреен јарайт. Сен уктыг ба, Садубай мени ле шляпамды канайда мактады?

Тарынчак аш-курсакту келди. Айактарды столго тургузат.
Термежек ого болужып јат.

ТЕРМЕЖЕК. Бисте айылчылар јаантайын умајок көп болуп јат. Күнүң ле күнүң, күнүң ле күнүң, ончо ло јаан јамылу улус.

ТАРЫНЧАК. А, Адабас нени иштеп турган болотон?

ТЕРМЕЖЕК. Сүреен јаан иште. Онын ижиинг ады да саң башка... Заготовка дежет пе?

ТАРЫНЧАК (каткырат). Заготовка дейзинг бе?

А Д А Б А С. Термежек бүгүн торт ло јүүлген ош-кош.

ТЕРМЕЖЕК (чугулданып). Сен бойыг јүүлген. Заготовка деп байа бойыг ок айтпай кайттын?

А Д А Б А С. Заготовка эмес — заготовканын начальниги.

ТЕРМЕЖЕК. Онын иштеп алып турган јалы бир мунг салковой, эмди тургуза бир мунды берип јат. Удабас ол эки мунга да јетире алар болор. Ондо кем јакшы иштеп јат, ологго јалды көптөдө берип турылар.

А Д А Б А С (эмегени јаар көрүп күлүмзиренет). Мен

иштеерге сүүп турым деп канча ла катап айткам. Эмди де айдып турым. Якшы иштеген согында, бир эки чөчөйдү аткарып ийзег, кандый да якшы неме болуп жат.

Садубай эки жарым литр аракылу келди. Адабас ого уткуй базып, болуштопторды алып, бирүзин ачып жат. Бу ойдө Орой кирди. Ол Адабасла, Термежекке эзендешти.

О Р О Й. Слерде жаан айылчылар келген туры ине! Же якшы жүрген бе?

Т Е Р М Е Ж Е К. Якшы жүрбей. Слердинг бала-барка якшы отуры ба?

А Д А Б А С (аракыны стакандарга уруп). Же сен, азыйдагы чылап ок темирлерле уружып, согужып турун ба?

О Р О Й. Темиккенде темирдег жымжак неме жок.

Т А Р Ы Н Ч А К. Же столго отураар. Слер, Орой, база отурыгар. Бүгүн Садубайды үредүге үдежип, айылчыларды уткуп турым.

А Д А Б А С. Жок, Орой, мен сени торт ондобой турум. Темирдег не якшыны таптын?

О Р О Й. Э-э, Адабас, Адабас. Бу сенин жажын жаан кижи. Же керекти якшы ондобойтон турун ине. Кем кандый ишти сүүп жат, ол оны ла бүдүрөт. Сеге баскындап жүрери якшы. Меге дезе иштеери. Уулым жети классты үренип божогон, мен оны кузнец болор деп санангам. же ол дезе үредүчи болотом деп туры. Эмди үренип барып жат.

Т А Р Ы Н Ч А К. Жашөскүрим үрензин.

Ончолоры чөчөй көдүрөт.

А Д А Б А С (стаканга аракыдан үзеери уруп ичеле). Мулдар биске айылдап жүрзин. Эмегеним ологорго изүү чайды, байла. азын бербей. Бисте жүзүн - жүөр курсак, тату тамзык жеткил. (Стаканга база аракы уруп ичет.) Акча керек болзо, акча да бар, азык керек болзо, аш-курсакта бар.

Т А Р Ы Н Ч А К. Чын да, айылдап барып келбей.

Т Е Р М Е Ж Е К (төш карманынан он салковой акча чыгарып, Тарынчакка берет). Ме, уулыга жолго керек болор.

Т А Р Ы Н Ч А К (акчаны албай). Бисте акча бар. Керек жок.

А Д А Б А С. Керек жок болзо, керек жок. (Акчаны

эмегениниг колынан алат.) Качан керек болзо, Садубай жестезиненг бойы сурап алар.

САДУБАЙ (Оройго араай). Кандый да макта-нышкылап калган. жеңил санаалу улус.

ОРОЙ. Ондый болотон. Эдер кижининг колы ус, этпес кижининг тили ус.

АДАБАС (Оройдын айтканын укпагандый, ста-кандарга аракы урат). Же, жолыккан адында база бир-денг ичип ийелдер.

САДУБАЙ (турып). Слер ичигер. Мен барарга шыйдынып турым. (Этажеркадан кннганы алып, орын-га отурып кычырат.)

Адабас, Термежек, Орой ичкилеп јат. Тарынчак стаканын туура тургузат.

АДАБАС (эзирип). Мени иште текши мактап ту-рылар. Јагыс ла эмегенимди культурный эдип болбой турганым ачынчылу.

ТЕРМЕЖЕК. Сениг культурный болгоныг кай-да?

АДАБАС. Же ол ине. Эрмек те айдарга бербес:

ОРОЙ (күлүмзиренип). Ол сенең канайда артсын. Темигип калган туры.

ТАРЫНЧАК. Акыр мен барып, печкени көрөтөм. (Кухняга жүре берди).

Орой туруп, Садубайга јууктай базып, көстөрүн сыкыйтып, оныг јанына отурып алды. Олор нени де араай куучындажыч, каткырышкылап турылар.

АДАБАС (аракыдан ичип алала). Мени кудай керсү эдип јайаган. Же эмегенди... көрмөс јайаган болор. Олордын тилдери узун деп айдыжатан. Мениг эмеге-нимнинг тили...

ТЕРМЕЖЕК (өбөгөнин јаагына алаканла та-жып). Ме сеге, эдү-кош. Мен сениг керсүүңди көргүзе-рим. Јер турадан он јылдын туркунына чыгып болбос бойыг неге көөрөп турыг.

АДАБАС (эзирик, јаагы он колыла јаба тудуп). Же мындыј кадытты канайдарыг? Эх, айылда болгон болзог. мен сениг ижинди берер эдим. Мында сенле бе-рижерге эп јок. (Аракыны стаканга урат.) Мен не де болзо, заготовканыг начальниги. Јурт јердинг улузы городской кижининг согушканын көрзө не деп айдар!

ТЕРМЕЖЕК (шляпазын чечип полго таштайт).

Туфлязын өбөгөни јаар мергедейт). Ме сеге, заготовка-нын начальниги.

А Д А Б А С. Кудайдын учун аргадагар. (Отургушка отуруп, эмегенинин шляпазын јерден алып, бажына кептей кийип алды.) Бу бир неме кижини өлтүрбезин!

О Р О Й (Термежекке јууктай базып). Сен бойын-нын начальнигинди өлтүрдиг.

Т Е Р М Е Ж Е К. Начальник јеткен ого! Ол нени де иштебей јат. Слер ого бүтпегер!

С А Д У Б А Й. Бис ого до, сеге де бүтпей турыс.

А Д А Б А С (бут бажына туруп, јайканат). Јок, тили узун ла неме. Мени ујатка түжүрди. Јок! Мен мында артып болбозым. Мен баратам. (Таралјып, кухняга барды.)

Т Е Р М Е Ж Е К. Адабас, мени таштаба! Мен кожо баратам. (Оны ээчиде барып јат.)

С А Д У Б А Й. Јурт јердиг улузынаг онду болорго санаган — бойлоры ујатка түжерде кандый ошкош.

О Р О Й. Је, ологро килеп не болотон эди. Шыйдын. аттар белен. Таначы бисти сакып, бууры түгенип бараткан болор.

С А Д У Б А Й (чемоданды алып, полдо јаткан туфляны туура тееп јат). Чын, барар керек. Акыр, Адабас-тар база городко бараткан эмес пе?

О Р О Й. Олордын јолы бистинг јолыбысла качан да табышпас.

С А Д У Б А Й. Чын, бистинг јолыбыс олордын јолынаг сырагай башка. Олордын јолын удабас баргаа өлөң, чек көрүнбес эдип, бүркеп салар. Ондый улус бисте ас арткан.

К О Ж О Г О

Көжөгөнинг ары јанынаг Адабас ла Термежек чыгып келдилер. Адабастын бажында эмегенинин шляпазы. Термежек өдүк јок. Ол бир јүктенчикти јүктөнип алган, өбөгөнининг јүктенчигин колында тудат.

Т Е Р М Е Ж Е К. Адабас, турзаг дейдим. Мени сакып алзаң!

А Д А Б А С. Мени ујатка түжүргенинге үзеери сеге база не керек?

Т Е Р М Е Ж Е К (ыйламзырап). Је кудай, јастырдым. Эмди ондый керек качан да болбос.

А Д А Б А С. Сендий эдүни мен канайда алдым бол-

богой! Сенле кожо мениг жүрүмим торт карануй тун-
дий.

Т Е Р М Е Ж Е К. Мени жамандаганча бойынды көр-
зөң. Колхозтоң качар деп кем айткан? Онызы сениг
баштаганың. Тарынчакты көрзөң — кандый жакшы жа-
дып жат. Жаңыс ла бис экү тербезендеп жүрибис. Мын-
дый жүрүмди таштайла, колхозко кирзебис кайдар?

А Д А Б А С. Колхозко? Бистий жалкуларды ондо кем
сакып жат? Же болор. Сениг калыраганыңды угар да
күүним жок. (Барып жат.)

Т Е Р М Е Ж Е К. Адабас, Адабас, турзаң. Туфлейди
алып алар керек.

А Д А Б А С. Керек болзо, тайылзаң. Сени сакыыр
күчим жок. (Көжөгөнниң ары жанына жүре берди.)

Т Е Р М Е Ж Е К (жаңыскан артып). Кайран туфлей,
кайран туфлей!.. (Калактап, өбөгөнниң кийининен жү-
ре берди.)

К. Филин.

ОЙТО ЈАНЫП КЕЛГЕНИ

(Куучын.)

Уур кошту «ЗИС—151» туулу жердин кату жолыла түрген мантадып баратты. Шофер тормозторды бурулчак та жерлерде тузаланбайт. Онын меигдеп турганы тегиндү эмес деп, кузовто отурган улус сезип турды. Жалбак жалаңды кечире турган кырдын ары жанынаг кунучкыл боро булут жылып келеткен. Ол ажып бараткан күннин чогына кыскалым-күрең болуп көрүнүп, баржок күчиле алдында турган бийик буудакты албаданын өдөргө тургандый болды. Удабай ла ургун жааш жаар.

Пассажирлер эптү отуруп алып барарга кичеенип турдылар, же автомашинанын кийининдеги колесолоры терең ойдыкка кире бергенде «оп-па!» деген жөмөлтө кыйгылары мотордын табыжын бир секундка тундуруп турды.

Жолой бастыра пассажирлерден жагыс ла Эрте Чыбыкова бир де үн чыгарбады. Бу жирме эки жашту, кара көстү, жараш чырайлу алтай кыс болгон. Кожо бараткан улус Эртенин бир де неме керексиздей отурганын көрүп, кайкашкылап баратты. Ол автомашинанын серпигинде, жука сырлу тонын өткүрө согуп турган күски соок салкынды да сеспей отургандый. Ол эриндерин кымынып, көстөрүн жарымдай жумуп алган тым отурды. Автомашина боочыны төмөн түргөн түшкенде ле Чыбыкованын жүзи алдындагызынаг эмеш кугара беретен.

Эртеге бастыра жол саг төмөн түжүп бараткан кадалгак жолдый болды. Баратан жол канча ла кире астаган сайын, онын жүреги там ла тыгыда сыстап турды.

«Бу жолло калганчы катап барганынаг бери канча жыл өтти не? — деп, ол сананып отурды. — Уч ле жыл өтти эмеш пе? Он жыл өдүй калгандый. Бу өйдиг туркунына канча кире көп керектер ле санаа-шүүлтелер болгон».

1950 жылда күскиде Эрте Чыбыкова, оорый берген эжезине болуш жетиречи кижиге болуп, городко барарга шүүнип алды. Чынын айтса, оны жербойынын саржу эдер заводунын сүт алатан жеринде иштеген таныш үүрези куйбурткан.

Колхозтын председатели Эртени кайдаар да барбазын деп узак сүмелеген.

— Сени божодорго ачу — деген. — Сендиг чабанды каншай таап болбозыс. Жамандап болбозым, бойыгнын ижинди жакшы билген.

Же Чыбыкова бойынын санаазына жедип алды.

— Ойто келер күүниг келзе, ойто кел, колхозко катап аларыс — деп, председатель, үйдежип, ого айткан.

— Жаскаары жанып келерим — деп, Эрте каруузын берген.

Же бойынын берген сөзин ол бүдүрбеди. Городто удабай ла бир учреждениде техничка болуп ишке кирип алды. Онын кийининде дезе, кийим көктөөр фабрикага ишке кирип алала, бир жылдын бажында кийим көктөөр билгир ус боло берген.

Же пастух болгон Эртени төрөл колхозына ойто жанар санаа качан да таштабады. Калганчы өйдө сүүри башту бийик тууларга курчаткан ыраак журтын улам ла эске алынар болды. Керек дезе ол уйуктаганда да артельдин үүрлү койлорун түженип, туулу элбек одорлорды ла онын журтында жаткан сүүнгенин де, кунукканын да Эртеле акту жүректеринег үлежерге белен сүүнчилү кыстарды ла уулдарды көрөтөн. Ол кезикте эртен тура төжөктөг туруп келеле, эмди ле эжикте темир такалу сөпөктын таныш токулдажы ла эр кижинин үнидиг жооноп бараткан үн — Эрте, сениг койлорун кайда? — деп сураар болор деп, токунабай сакып туратан.

Эмди Эртеде үүрлү койлор жок. Кажы бирде пастух жаткан ыраак турлуга «учурал болуп» недеде канча канча катап жүрүп турган жиге кузнец те жок. Эмди онын сары чачын кандый жерде, кандый салкындар элбиредет не? Эрте городко атанып барардан бир ле ай озо Сергейди черүге действительный службага алган. Оног

Эрте бир ле письмо алган, је колхозтон бойынын качканын ого канайда бичийтенин билбей, каруузын бичибеген. Онон бери ол Сергей керегинде нени де укпаган.

Бир катап партиянын Төс Комитеди јурт хозяйство керегинде кандый да јаан учурлу јөп јарлаган деп Эртеге угулды. Ол цеховой агитаторго барала, ол јөп керегинде айдып берзин деп сурады. Агитатор дезе, ого газет береле, айтты:

— Кычырып көр, ончозын билип аларын, эртен дезе бистинг цехтинг бастыра ишчилериле бу темага куучын өткүрерис.

Постановлениенин текстинен Эрте көзин албай, оны улус көргилеп те турганын ундыйла, түрген кычыра берди. Ол баштапкы бөлүгин кычырып божодоло, көзин газеттег туура көрди. Ол бастыра бойы айдары јок сүүнип турды. Эрте бойынын акту санаазын кандый ла кижиге айдып бергедий болгон, је керектү сөстөрдн таппай турган.

— Јанадым — деп, учы-учында Чыбыкова айтты.

Ол куучын да айткан болзо, жагыс сөстө айдылган санаады санааны түнгей ле айдып болбос эди деп, агитатор билип алды.

Ондый да болзо, «ЗИС-151» аймактын төс јеринег чыгала, бала тужынан ала таныш тыйрык јолло бардарда, Эртенин јүреги соой берди.

«Ойто албаза не болорым? — деп коркып сананды. — Эмди Чыбыкова јокко до алдырбазыс деп айдыжар. Јок, уйалтып ла каарып та айдышса, ойто алатан ла болзо, алдындагызынанг артык иштеер эдим».

Машина сууны кечеле, кызыл талдардын ортозына кире конды.

— Удабас ла айылда болорыс — деп, пассажирлерден кем де сүүнип айтты.

Чындап та, бир канча минуттын бажында бүрлери түжүп калган агаштарды ла талдарды өткүре төрөл јурттын электрический отторынын алтын ошкош јаркыны көрүнди.

Эртенин бодогонынча болбоды. Колхозчылар оны сүүнчилү уткуды. Јуунда Чыбыкованы колхозко ойто албас деп, бир де кижн айтпады. Жагыс ла јнит уй саачы Поля Шеврова оромдо ого туштайла, өчөгөн аайлу, је јалакай айтты:

— Якшы ба, горожаночка!

Айса болзо, Эрте жастыра уккан болор бо. Уй саачы кыс «гражданочка» деп айткан болор бо. Оног до өскө немени керекке алар ба! Энг жаан учурлу керек — Эрте эмди артельдинг омордыг правозына түнөг праволу члени. Правление оны катап ла чабан эдип көстөди.

...Бир катап Чыбыкова койлорго тус аларга колхоз-тыг төс јерине келди. Ол өйди калас өткүрбей, тус алар бичикти бичидип аларга колхозтыг конторазына барды. Јети жылдык үредүлү школдын јанында ого кем де:

— Якшы ба! — деп кыйгырды.

Эрте кайра буруларда Кудачинов Прышкак деп чабан онын алдында турган. Ол јакшылажарда, Прышкак колын берди. Кудачинов онын колынаг тыг тудуп айтты:

— Ойто келгенинге уткуп турым. Сени колхозко ойто алган јуунда болорго меге келишпеди! Керектер кандый?

— Якшы. Ойто ло койлор кабырып јадым.

Үч жылга чыгара кайда болгонын Прышкак шылап сураар болор деп коркып, Эрте куучынды өскөртүп ийерге мендеди:

— Эртен чичке түктү кучалар экелер деп айдыжат.

— Эйе, ферманыг заведующийи оморды сугар јер белетеп јат. Јаан керек баштап эдип јадыс. Бир канча жылдардын бажында бисте бастыра койлор чичке түктү болор.

— Бу керекти туку качаннаг бери баштаар керек болгон—деп, Эрте мендеп айдып ийеле, јастырганын ол ок тарыйын сезип ийди. «Сен ол өйдө кайда болдың?» деп, Прышкак сураардан маат јок.

Кудачинов токтой түжеле, бойынын колын Эртенин ийинине салып, онын көзи јаар көрди.

— Чын, эртелеп баштаар керек болгон—деди.

Мынайып акту санаадан айтканы Эртени кайкадып, керек дезе сүүндирип те ийди. Онойдордо, мал өскүречилер бойлоры онойдо санангылап турганда, керек чында башталып турган эмтир.

— Слер кемле мөрөйлөжип турыгар? — деп, Эрте сурады.

— Је онойдо ло, ончолорыла — деп, Кудачинов алаатып айтты

— Ончолорыла...—деп, Эрте, катап айдала, каткырды. — Менле мөрөйлөжөр күүнигер жок по?

Прышкак, жастыра укпаганын билерге турган чылап, Эрте жаар бүдүмчизи жок көрүп ийди.

— Сен кандый торсонкой кижини, Эрте, колхозко жангыла кирген, торсонкойунг десе өйиненг өткүрө эмтир.

— Мен мында болбогон бастыра үч жылдыг ижин бүдүрүп саларга күүнзеп турум.

Олор экү колхозтын конторазынын экинчи кадына бийик тепкишле чыгып барала, председателдин кабинетине токулдатпай ла киргилеп барды. Оndo кандый да улус отурган эмтир.

— Слер меге келдигер бе? — деп, председатель олордон сурады.

— Нөкөр Тыдыковко болзо, байла, торт болор эди—деп, Кудачинов, кемзинип, айтты. — Онын ижини аайынча бисте бир керек бар.

Колхозтын партийный организациязынын качызы, бойынын өбөкөзин угуп ийеле, отургуштаг туруп:

— Мен слерди угуп турум — деди.

Озо баштап чабан, отурган улустардан уялып, сөс айдып болбой турала, кату айтты:

— Биске мөрөйгө договор бичиирге болужыгар.

Тыдыков унчукпай туруп, олордын күчтерин кемжип турган чылап, озо баштап Кудачинов жаар, онын кийининде Эрте жаар көрди. Парторганизациянын качызынын ченемелдү көрүжиненг Эрте көзин туура көрбөди.

— Кем жок, — деп бир кезек сананала, Тыдыков жөпсинди.

Бир катап түште, онын турлузы жаар ийиндеринде мылтыкту эки эр кижини келип жатканын Эрте көрүп ийди. Бирүзин ол тургуза ла танып ийди: ол бастыра округта ады чыккан промысловик-ангы, Демид Антонович Воробьев, болгон. Экинчизи турадан бежен метр кире ыраак жерде танкы азып турды.

— Кирзегер — деп, Чыбыкова ангыларды кычырды.

— Бис бир ле минутка — деп, Воробьев мендеди. — Сенде артык бир коробка серенке бар эмеш пе? Танкы тартпай үч час жүрибис.

— Слер отурзагар, амырап алыгар — деп, Эрте, серенке берип, жөптөди. — Демид Антонович, бойыгарга кемди вербовать эдип алдыгар?

Карыган өбөгөн кунукчыл үшкүрүп ийди.

— Мен коомой вербовщик эмтирим. Уулым адазынын сүүгөн ижин сүүбей жат. Бүгүн менле кожо жүк ле соодоп базып аларга келди.

Кыс чочып, карыган өбөгөн жаар ла ыраакта турган кижини жаар көрди. Онын чырайынын кыскалтым өңи кенетийин кызыл-күрөң боло берди.

— Сергей, — деп, ол, араай шымыранып, албанла бараткан кижини чилеп, жиит анчы жаар ууланып, араай базып барды. Уул онойдо ок ого удур, патронтажын базып бажына түзедип, басты.

— Жакшы ба, Сергей, — деп бойын тудунып, кыс эзендешти. — Амырап аларга келдигер бе?

— Чек божойло, жанып келдим. Эрте. — деп, кичү Воробьев, Чыбыковага колын берип, айтты. — Министрдин приказы аайынча демобилизовать эткен.

— Жакшы! — деп, бойынын сүүнгенин жажырбай, пастух кыс эрмектенди. — Эмди ойто ло кузницага барарың ба?

— Жок, Эрте, мен эмди колхозник эмес.

«Жакшыркап турганыңды сенин» — деп, кыс күүн-күч жок сананала, ачынганын тудуп болбой, өчөгөн айас айтты:

— Байла, жылу жерге кирип алган болорың?

— Чып-чын — деп, Сергей каруузын берди, — трактористке үренейин деп.

Эрте кызара берди. Онын кемзингенин көрүп, Сергей оноң ары айтты:

— Килинчекти незин жажыраар? Демобилизациянын алдында менде жанып келзем кайда-кайда избач болуп ол эмезе финагент болуп иштеерим деп сагыш бар болгон. Же деревнеде өскөн улуска сентябрь ай качан да ундулбас ай болуп жат. Эмди нени эдетенин мен жарт билип жадым.

Райвоенкоматка кирбей, көндүрө ле МТС-ке канайда киргенин, станциянын директоры оны күндүүлү уткуганын ла тургуза ла механизаторлордыг школына барзын деп жөп бергенин ол куучындап берди.

— Эртең барып жадым. Үредү башталып калган. Техниканы мен эмеш-эмеш билетеним жакшы болды. Же сенин керектеринг кандый? Э-э чындап, сени городто жаткан деп уккам.

Эрте төмөн көрди. Бу өйдө Демид Антонович тын

јөдүлдей берди.

— Бу таңкы сүрекей ачу эмтир — деп, карыган өбөгөн папирозын тепсеп, Чыбыковага көргүспей, уулын сабарыла кезедип, айтты. — Быжыл кыш эрте келер, кырлар кажайа берген. Эрте Демид Антонович көргүзип турган жер жаар көрди. Кырлардын баштарына сүрекей жаан ак бөрүктөр кийдирип салгандый болды. Каа-жаа жерлерде ол, жалаңдардын токуналу өзүмдерине коркуду эди, кырдыг эдегине жетире түжүп турды.

Ондый бир кырдан жаан боро неме араай жылып түжүп турганын Эрте ле карыган өбөгөн жаңыс өйдө көрүп ийгендер.

— Ол Кудачинов бойынынг үүрлү койлорын көчүрип жат, — деп аңчы бододы. — Сүреен жакшы чабан! Прышкактыг эп-сүмезине колхозто кем түңгейлежиш иштегей не?

Эрте жаңыс ла көстөриле күлүмзиренип ийди. «Көргөйис» — деп омок кыйгырып ийер күүни келди. Же ол унчукпады. Лүк ле бороноттый кара көстөри сүүнчилү отторыла жалтырап турды. Ол оттор жиит кузнец уулдын жүрегине бир ле катап киреле, ондо качан да өчпөс болуп артып калган.

М. Бочаров.

АЛТАЙ ПОЭТТЕРДИҢ УЛГЕРЛЕРИНИҢ ЭКИ КНИГАЗЫ

Албаты-јоны нургулай бичикчи ле озочыл көп национальностторлу Советский государстводо чылап, албатылардыг творческий нйде-күчи сүрекей түрген өзүп турган ороон телекейде кайда да јок.

Каан јагы тужында базычыкта јүрүп, ачанадаг ла неме билбезинег өлүп, кырылып туратан оок албатылардыг культурный јенүлери анчадала јаан. Улу Октябрьдаг озо бойынын бичик-билиги јок болгон алтай албаты эмди бойы национальный художественный литературалу боло берди.

Туулу Алтайдыг поэттеринин орус тилге көчүрип, бу јуукта кепке базып чыгарган стихтеринин эки сборнигин бис кычырып турыбыс. Бу јаан эмес книгалар.

Бу сборниктерге алтай литератураныг төзөөчизи Павел Васильевич Кучияктаг ала А. М. Горькийдин адыла адалган Московский литературный институтта үренип турган комсомолец-поэттерге Е. Палкинге, Л. Кокышевке ле В. Адаровко јетире, јаан да, кичү де јашту, он беш поэттин башка-башка өйлөрдө бичиген стихтери кирген.

Книгаларда бастыразы 54 стихотворение бичилген.

Бу стихотворениелер, тематиказы ла художественный кеми аайынча көргөжин, бирүзи бирүзинег башка да болзо, текши учуры түгөйлеш. Алтай поэттердинг произведениелеринде јакшынак советский патриотизм, төрөл ороонын, онын атту-чуулу улустарын, төрөл јеринин јараш ар-бүткенин сүүп турганы айдылат.

Туулу Алтай керегинде произведениелерде поэттер

Совет жагнын жылдарында алтай улустыг жадын-жүрүминде ле кылык-жагында болгон жаан кубулталарды көргүзип турылар.

Эмди туулардын ээзи — бис,

—Э—э—эй, кеен Алтайыс!

деп, поэт С. Суразаков «Туулардын ээзи» деген стихотворенинде, көксиле толо тынып ла бойынын жеринин ээзи боло бергенин билип турган кижинин сүүмјизин айдат.

Көп стихтер лирика жагынаг жүректи томултып турганыла, жаан учурлу болгоныла кычырачыларды сүрекей јилбиркедет.

Јиит поэттер бойынын ырысту јаш тужын, комсомолды, ырыстыг, јалтанбастын ла амыр-элчүнин темдеги болуп турган јакшынак Төрөлин бастыра жүрегинег сүүн турганын кожогдоп турылар.

— Мениг ырызым
Комсомол билемде! —
Бастыра үнимле
Оморкоп айдарым...
Комсомол, —
Сен мениг ырызым!
Комсомол, —
Мениг амадаган күүним!
Сен мениг смок жүрүмим,
Мен сениг
Ырысту члениг!

(Вл. Кучняк. „Ырыс“.)

Алтай поэттердин көп стихтеринде јайым ла ырысту иштинг улу поэзиязы бичилет. Ч. Чунжеков — адаручыны, Е. Палкин—почтальонды, Л. Кокышев — малчы үй кижини ле геологты сүрекей јакшы јурап бичигендер. Олордыг бичиген улустары жагы кылык-јагду, ишти акчек бүдүрип турган улус болуп јат.

Алтай поэттер бойынын чечектелип турган төрөл жерининг кеп-кеен ар-бүткенин сүреен јакшы билип турылар. Ого учурлап бичиген стихтердег анчадала И. Кочеевтинг стихтери кижини јилбиркедет. Ол стихтерде жагыс ла чокум ла јараш эдип айдылганы эмес, је ар-бүткенди көргүскениле кожо ондогы бастыра жүрүмди, кижининг күүн-санаазын ла кылык-јагын база онын психологиязын јарт көргүзип турат.

Темдектеп алза, И. Кочеевтинг Туулу Алтайда өскү-

рип алган яблонька керегинде кожоңгы кижиге анчадала
јилбиркеп ле сүүп кычырат:

Мен јаскы күнде таң эрте
Яблонькамның јанына бардым.
Бөркүмди чечип, бастыра жүрегимнен,
Сүүген кысты чылап, оны уткуйдым.
— Эсен, эсен, быјыраш агажым!
Ырыска чечектеринг көптөзин.
Менинг јыргалду јинг тужым
Сенинг јаражыннан јаранзын!

Је алтай поэттердинг бичиген талдама произведение-
лери сборникке бастыра кирбегени ачынчылу. Ады-чуузы
јангыс ла Алтай јеринде эмес, је оног до өскө јерлерге
јайылган поэтинг — Павел Кучияктын бир де поэмазы
сборникке кирбеген. Төрөл тилиле бойының сборникте-
рин кепке базып чыгарган Владимир Кучияктын, Чал-
чик Чунжековтын, Александра Саруеванынг стихотворе-
ниелериненг орус кычыраачылар бу кннгалардан бир ле
кезигин кычырар аргалу. Издательстволор орус кычы-
раачыны алтай поэзияла элбеде таныштырар учурлу.

Сборникти тургускан улус стихотворениелерди ајару-
лу талдап алар ээжини учына јетире бүдүрген деп ай-
дарга болбос. Книгага кирген бир канча произведение-
лерди алтай поэзияда талдама произведениелер деп ай-
дар керек. Ондыйлары П. Кучияктын «Анчы», «Үргүл-
јиге сүүгеним». С. Суразаковтын «Туулардын ээзи —
бис», Вл. Кучияктын «Менинг ырызым», Е. Чапыевтинг
«Амыр-энчүнинг салкыны» ла «Бир биленинг балдары»,
И. Кочеевтинг «Яблонька», А. Саруеванынг «Эрте күс»
деп стихотворениелери ле оног до өскө произведениелер
болуп јат. Је бу произведениелердинг ортозында худо-
жественный јанынан кирелү, сөзи чечен эмес те стихо-
творениелер бар. Темдектезе А. Калкиннинг «Пастухтын
кожоңгы» ла «Јылкычы», Вл. Кучияктын «Агитатор
Майна» ла С. Суразаковтын «Бригадир Санат» деп сти-
хотворениелери болуп јат.

«Заря над Алтаем»¹ деп сборниктинг редакторы
М. Юдалевичтинг кичеенбегенин айдар керек. Онын ки-
чеенбегениненг улам И. Кочеевтинг «Қара суу» деп, тили
ле шүүлтези јарт эмес стихотворениези кепке базылган.
Ол стихотворениеде кичинек кара суучак миллиондор

¹Орус тилле Барнаулда 1954 јылда чыккан.

тоолу ак санаалу улустыг амыр-энчү учун тартыжузынын ийде-күчтү толкузыла түңгейлежип јат.

Краевой издательствонун чыгарган јуунтызында кезик көчүриштер, чындыкы јанынаг көргөжин, «Поэты Горного Алтая»¹ деп книгада көчүргенинег кирелү болуп јат.

Редактордыг түзедүзи кезик произведениелердинг көчүрижин, анчадала Н. Улагашевтинг «Эки закон» деп стихотворениезин көчүргенин јарандырган деп айдарга база да болбос.

К. Козлов бойын Туулу Алтайдыг поэттерининг эг јакшы көчүрөөчизи болуп туры деп көргүскен. Онын көчүрижи сөзи байлык ла ритмалары јүзүн-башка болгоныла, национальный кеберин буспай турганыла аныланат. Ондый да болзо, онын кезик көчүргени оригиналга келишпей, оног сырагај башка боло берин турганы, оригиналга түңгейлеп көрөрдө, билдире берет. К. Козлов стихтерди орус тилге көчүрер тужында онын учурын кубултып, кереги јок јараш сөстөрдиг кожуп, көчүрет:

«...Јодыра кыскылтым ышты
  јайып туры.
Тандактын кызыл толкулары
  чайбалып туры».

К. Козловтыг көчүрижинде кажы бирде јарт эмес ле кереги јок көп артык сөстөр учурайт. Темдектезе, онын көчүрген В. Адаровтыг «Урсул ГЭС» деп стихотворениезинде мындый строкалар бар:

«Суу, таштарды
Суузыла агдандырып,
Тузазы јок агып турды».

Мында «суузыла» деген сөс сырагај кереги јок; сууда таштарды агдандыргадый кандый бир өскө ийде-күч бар ба? Алтайлап бичигенинде дезе, бу стих мындый:

Ийде-күчин бадырып болбой,
Урсулдын суузы кожондойт,
Кайа ташка арта согулып,
Толкуларына чакпындалат.

¹ Орус тилге „Туулу Алтайдыг поэттери“ Горно-Алтайскта 1954 јылда чыккан.

И. Кочеевтин «Кижин» деп стихотворениезин көчүргөн Н. Алексеевтин көчүрижинде көп артык сөстөр база бар. А. Сотниковтын көчүрижинде јарт эмес эрмектер учурап турат.

Көп артык сөстөрлө стихти кандый да черт аайлу эдип койгон кереги јок сөстөр И. Фроловтын көчүрижинде база бар болуп јат:

Изүде де —
Јайгы изүде де,
Изү тужында
Көлдөр соолып турган тужында
Ол агашту јаланла,
Кырлардын ортозыла
Барып турат.

И. Шодоевтин «Јнит Боролдой» деп стихотворениези анчадала коомой көчүрилген (көчүргөн кижин Е. Стюарт). Ондо кижини јилбиркетпес, чалаң, кезик јерлерде јарабас, каткынчылу да сөстөр учурайт.

Кырларда турган малын көрөргө
Боролдой адын мендеп ээртеди.

Кычыраачы, «ээртеди» деп глаголдын кийининде Боролдой, адын ээртеп алала, јылкызын көрөргө барганы айдылар деп сананары јолду. Исаковский бойынын стихотворениезинде мынайда бичиген:

Јнит пограничник
Службадан барып јатты.
Меге јууктап келеле,
Суу беригер деп сурады.

Мында службадаң барып јаткан пограничниктин оноң арыгы действиези тургуза ла јарт айдылган. Је «Јнит Боролдой» деп стихотворениеде ондый эмес болуп калды. Кычыраачы адын ээртеп турган Боролдойло не-не болор деп сакыганы калас болды. Анайдарда, Боролдой (адын ээртеп алган ба, јок по — јарт эмес) кызыл-боро атка минип алала, боочыга чыга берди.

Алексей Қалкиннин «Пастухтын кожонгы» деп стихотворениези база да уянзымак произведение болуп јат. Бу стихотворениениң кажы ла строказы, бирүзи бирүзиле јуук колбузы јок эки бөлүктен туруп јат.

Боро эт божын бөкөйтти,
Ару сууны ол ичер,
Беш булунду жылдыстың алдында
Албатынын жүрүми жаранды.

Кандый бир өгдү ат суу ичкенинен албатынын жүрүми жаранды деп шүүлте эдерге жараар ба? Онызы жастыра да, каткымчылу да.

Бу сырагай коомой бичилген стихотворениени кычырганда, Маяковскийдин бичиген мындый стихтери кижининг санаазына кирип келет:

Мен слердин учун
   жангыс мындый немедең
                  жалтанадым:
Бистинг санаабыс
   кичинектебезин,
раешниктердин
   чалаңдары,
частушкалардын
                  балырлары
коммунистический жамыга
                  кирбезин.

Бистинг крайдын писательский организациязы литературный көчүришке жаан ажару этпей турганынан сүрекей жаан једикпестер болуп јат. Көчүречилердин тоозын көптөдип, олорды таскадарын тыңыдып, көчүретен практиканын жаан учурлу сурактарын жаантайыи шүүжип турар керек.

«Туулу Алтайдын поэттери» деп сборникти оформлять эдин жазаганы да јакшы эмес. Јурукчы И. Митрофанов эткен кадары өчөмик, ондо јураган алтай пейзаж сүрлү эмес.

«Заря над Алтаем» деп сборникти тыш бүдүминен көргөндө, өгдү, јакшы деп көрүнөт. Је ондо до бир канча једикпестер бар. Кокышевтин «Мен сени ундубагам» деп алдынаң башка стихотворениезин ненин де учун бажалыгы јок эдин кепке базып, «Калапчы геолог» деп стихотворениедең јүк ле үч чолмонло бөлүп салган, оны кычырган кижини «Калапчы геолог» деп стихотворениенин оноң арызы деп бодоордон айабас. Улустын адын ла өбөкөзин бичигенде жастыралар база да бар: Чалчык Чунжеков — Чальчик Чунжеков деп. Шодоев — Шадоев деп бичилген.

Је ондый да болзо, бу айдылган једикпестер ле јас

тыралар, Совет жагнын жылдарында алтай улустыг культуразы өскөнин көргүзип турган «Заря над Алтаем» деп ле «Поэты Горного Алтая» деп сборниктердин жаан учурын жабызатпай турылар. Алтай поэзия — јит поэзия, ондо жаан жанровый јүзүн-базыны јок, кижини јурап көргүзерде једикпестер эмди де бар.

Јүрүмди шүүлтелү, јарт эдип көргүзер ордына тегин ле фактарды тоолоп айтканы көп стихтерде учурап турат. Темдектезе, А. Саруеваныг «Башчыларыс керегинде санаа» деп стихотворениезинде мынайда айдылган:

Эбиреде айланып, сен көрзөң,
Меестерде — түмен мал!
Ээзи кизи, сен көрзөң —
Алмарларды ээлткен алтын аш!
Јарык таң келерде,
Алтайда куштар кожондойт,
Мениг јайым јуртымда
Кайын бүрлери элбирейт.

Эмдиги алтай улустыг — коммунизмниг эрчимдү строительдерининг јилбүлү ле көп бүдүлү јүрүмин кажыла јанынаг элбеде көргүскен жаан произведениелер бу өйдөги алтай поэзияда јок. Сатирический произведениелер база јок, албатынын ырызы учун тартыжуда поэзияны јапсел эткедий ле поэзиянын јүрүмге эрчимдү кирижип турганын бичигени эм тургуза база јок.

Је ондый да болзо, бу поэзия үнгүр ле жагы үнле айдып јат, онызы дезе оны жаан перспективалу поэзия деп айдар право берет.

БАЖАЛЫКТАР

М. Бубеннов. Олүми јок албаты	3
Л. Кокышев. Эне (куучын)	13
А. Гарф. Павел Кучияк (эске алынганынан)	22
Ч. Чунжеков. Јайзагнын јаргызы (алтай элбатынынг өзөгү јүрүминенг алган куучын)	45
С. Суразаков. Советский чындык кижиге	49
Э. Палкин. Туштап	51
Э. Јайымов. Менин најым	52
Л. Кокышев. Ленинский кырлар	53
В. Адаров. Москва. Эне	54
Т. Кадин. Комсомольский значок	57
Вл. Кучияк. Айылчылар (јапыс картиналу комедия)	58
К. Филин. Ојто јанып келгени (куучын)	71
М. Бочаров. Алтай поэттердин үлгерлерининг эки китабы	77

Редакционная коллегия

Главный редактор *Н. Тодошев.*

Ответ. за выпуск *Е. Пелеганова.*

Техн. редактор *С. Суразаков.*

Корректор *С. Сабашкина.*

* * *

Сдано в набор 21/X-54 г. Подписано к печати 20/XI-54 г.
Формат 84×108¹/₃₂. Объем 5,25. Уч. изд. л. 5. Тираж 1000 экз.
АН 30308. Горно-Алтайское книжное издательство, Дом Советов.
Цена 2 руб. Заказ № 2012.

Типография № 15 полиграфиздата Алтайского краевого управления культуры, г. Горно-Алтайск, проспект им. Сталина, 17

ЈАСТЫРА БАЗЫЛГАНЫ .

Стр.	Строка		Базылганы	Кычырары
	үсти- нен төмөн	алды- нан өрө		
11	—	19	араайа йтты	араай айтты
16	—	6	Ачу короннын	Ачу-короннын
23	—	1	согоондо	согоонло
73	5	—	түнөн	түней

Баазы 9 салк.
Цена — руб.

В ГОРАХ АЛТАЯ
(Альманах)

—
На алтайском языке